

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΑ ΚΥΘΗΡΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Τὸ νησί τῶν Κυθήρων, μικρὸ καὶ φτωχό¹, ὑπῆρξε πάντοτε, ἐξ αἰτίας τῆς γεωγραφικῆς του θέσης, ἐκτεθειμένο στὶς ἐπιδρομὲς καὶ πολλὰς φορὲς ἐρημώθηκε ἀπὸ κατοίκους. Οἱ πρῶτοι ξενόφερτοι φεουδάρχες, οἱ Ἴταλοι Venier, ἦλθαν στὰ βυζαντινὰ Κύθηρα στὰ 1310, καὶ λίγο ἀργότερα, στὰ 1395, οἱ Βενετοὶ μοιράστηκαν μαζί τους τὴ γῆ τοῦ νησιοῦ καὶ ἐγκατέστησαν ἐκεῖ στρατιωτικούς διοικητές. Ἀπὸ τότε τὰ Κύθηρα ἄρχισαν νὰ παίζου ἓνα ρόλο ἀρκετὰ σημαντικὸ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν ἄμυνα τῶν ἀποικιῶν τῆς βενετοκρατοῦμενης Ἀνατολῆς, καθὼς ἀποτελοῦσαν τὸ παρατηρητήριο πρὸς τὸ Αἰγαῖο, τὸ Ἰόνιο καὶ τὴν Πελοπόννησο καὶ ἔλεγχαν τὶς κινήσεις τῶν τουρκικῶν καὶ τῶν κάθε ἐθνικότητος πλοίων ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Ἄν καὶ παρυσιαζέει ἐνδιαφέρον, ἡ ἱστορία τῶν Κυθήρων ἔχει πολὺ λίγο μελετηθεῖ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ γνωρίζουμε παρὰ ἐλάχιστα πράγματα γιὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο καὶ κάπως περισσότερα γιὰ τὴ μεταβυζαντινὴ². Γι' αὐτὸ κάθε

1. Χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ ἀντίδραση τῶν Μονεμβασιωτῶν προσφύγων, ὅταν οἱ Βενετοὶ ἀποφάσισαν νὰ τοὺς ἐγκαταστήσουν στὰ Κύθηρα (Ν. Βέη, Ὁ Ἑλκόμενος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας μετὰ παρεμβάσεων περὶ τῆς αὐτόθι Παναγίας τῆς Χρυσαιτίσεως «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», τόμ. 10 (1934), σελ. 227-229 καὶ Χρ. Μάλτεζου, Ἀγνωστοὶ εἰδήσεις (1539 - 1540) περὶ Μητροφάνους Μονεμβασίας ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, «Θησαυρίσματα», τόμ. 5 (1968), σελ. 42 - 44.

(2) Γιὰ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία βλέπε τὸ σχετικὸ ἄρθρο στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ. Ἡ τελευταία μονογραφία γιὰ τὸ νησί εἶναι τοῦ Μ. Πετρόχειλου, Ἱστορία τῆς νήσου Κυθήρων, Ἀθήναι 1940, ἐνῶ σημαντικὲς πληροφορίες περιέχουν καὶ οἱ μελέτες τῶν Ἐρ. Λοῦντζη, Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν, Ἐν Ἀθήναις 1856, σελ. 86 - 88. καὶ Ἀ. Ἀνδρεάδου, Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1914, σελ. 249-265. Σπ. Μ. Θεοτόκη, Ἀναμνηστικὸν τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως, Ἑνετοκρατία 1386 - 1797, ἐν Κερκύρα 1914 - Ερ. Αρμαο, In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli, Note di Topologia, Toponomastica e Storia Medievali, dinasti e famiglie italiane in Levante, Firenze 1951, σελ. 313 - 319 Ἐκδεδωμένους ἐξ ἄλλου πηγὲς σχετικὰς μὲ τὰ Κύθηρα ὑπάρχουν συγκεντρωμένους στοῦ Κ. Σάθα Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. 5, σελ. 49 - 75 (capitoli), τόμ. 6, σελ. 246 - 311 (relazioni, memorie). — G. Poggio, Le leggi municipali delle Isole Ionie, τόμ. 2, Corfù 1848, σελ. 4 - 64 (βλ. καὶ σελ. 142, σημ. 2). — V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, Saint Petersburg 1884, τόμ. 2, σελ. 660 - 670 καὶ passim - Στ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας,

συμβολή είναι χρήσιμη και ευπρόσδεκτη¹.

Στη μελέτη μας αυτή εκδίδουμε μιὰ αίτηση* τοῦ «πόπολου» τῶν Κυθήρων πρὸς τὸν προνοητὴ του, ποὺ ἀνᾶμεσα στὰ ἄλλα, ἀποτελεῖ καὶ ἓνα συμπαθητικὸ δεῖγμα τῆς ὁμιλουμένης τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνα. Πέρα ἀπ' αὐτό, τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω, τὸ ἐκδιδόμενο κείμενο ἐκφράζει τὶς ἀπόψεις τῆς ἀσθενέστερης μερίδας τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ ἀπὸ τῆ μιᾶ, καὶ τὸ ὅτι περιέχει σαφεῖς καὶ ἔμμεσες ἀναφορὲς σὲ θέματα οἰκονομικά, νομικά, κοινωνικά καὶ ἄλλα, τὸ καθιστοῦν ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ μαρτυρία καὶ δίνουν ἀφορμὴ στὸν ἐκδότῃ γιὰ ἓνα σχολιασμὸ ποὺ νὰ ξεπερνᾷ τὸν ἀπλὸ ὑπομνηματισμὸ.

Ἐκμεταλλεούμενη τὶς νύξεις τοῦ ἐγγράφου μας καὶ μὲ τὴ βοήθεια κυρίως τῶν ἄλλων ἐκδομένων πηγῶν ἀλλὰ καὶ μερικῶν ἀρχειακῶν ἐρευνῶν μου², θὰ προχωρήσω παρακάτω σὲ γενικότερο ἱστορικὸ σχολιασμὸ ὅλων τῶν σχετικῶν θεμάτων.

τόμ. Α', σελ. 190 – 197, τόμ. Δ', σελ. 61 – 67, τόμ. Ε', σελ. 253 – 255, τόμ. ΣΤ', passim. Ἐνδιαφέροντα ἔγγραφα ἔχει ἐπίσης ἐκδώσει καὶ ὁ Δ. Γ. Σερεμέτης, Δικαιοπρακτικά καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας περὶ Κυθήρων, «Θησαυρίσματα», τόμ. 1 (1962), σελ. 119 – 141.

1. Σημαντικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι πρόσφατα ἐκδηλώθηκε ἀρχειακὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ τοπικὸ ἀρχεῖο τῶν Κυθήρων, μὲ σκοπὸ τὴ διασφάλιση καὶ τὴν ταξινόμησή του, πράγμα ποὺ θὰ ἐπιτρέψει καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ ἔχουμε ἤδη τὰ πρῶτα δείγματα. (Ἔρας Βρανούση – Χρύσας Μαλτέζου, Ἐκθεσις ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς εἰς Κύθηρα, «Σύμμεικται» τόμ. 3 (ὑπὸ ἐκτύπωση) καὶ Χρύσας Μαλτέζου, Les Archives Vénitiennes de Cythère, Un fonds historique négligé, Colloque International des Historiens de Byzance, Strasbourg 25 – 29 Septembre 1973, «Byzantinische Forschungen» τόμος V, (1977), σελ. 244 – 252 – Τῆς ἰδίας, Πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Κρήτη στὰ Κύθηρα (Ἀγνωστες πληροφορίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῶν Κυθήρων), ΕΕΒΣ, τόμ. ΛΘ' – Μ' (1972 – 1973), σελ. 518 – 526 – Τῆς ἰδίας, Κρητοκυθηραϊκά. Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδούρη καὶ τὸ Συμβούλιο τῶν εὐγενῶν στὰ Κύθηρα, «Θησαυρίσματα», τόμ. 12 (1975), σελ. 257 – 291 – τῆς ἰδίας, Τὸ Νοταριακὸ Ἀρχεῖο Κυθήρων, «Δελτίον» τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, τόμ. Α' (1976), σελ. 15 – 84. — Μ. Κ. Χαϊρέτης, Ἐκθεσις ἐπιθεωρήσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κυθήρων ὑπὸ τῆς Γραμματέως ..., Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους 15α, Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τόμος πέμπτος (τμήμα Α'), Ἀθῆναι 1976. σελ. 169 – 186.

* Τὴν ἐκδοση τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ μοῦ εἶχε ὑποδείξει ὁ καθηγητὴς Μ.Ι. Μανούσας, διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, τὸ ἔτος 1970, ὅταν βρισκόμουν ἐκεῖ ὡς ὑπότροφος (βλ. τὴν ἐκθεση πεπραγμένων τοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας «Θησαυρίσματα» τόμ. 7 (1970), σελ. 293). Γιὰ τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχετικὲς συμβουλές του τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν προϊστάμενόν μου καθηγητὴ κύριο Ν.Μ. Παναγιωτάκη ποὺ ἤλεγξε τὸ χειρόγραφο τῆς μελέτης μου καὶ μοῦ ἔκανε χρήσιμες παρατηρήσεις.

2. Τὰ σημαντικότερα εἶναι οἱ ἀναφορὲς τοῦ προνοητῇ Vincenzo Pasqualigo, ποὺ περιλαμβάνονται στὴ σειρά τῶν Ἀρχείων τοῦ Βενετικοῦ Κράτους (ASV) «Senato, Dispa-

Τὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου χωρίζεται σὲ δυὸ μέρη. Στὸ πρῶτο οἱ «φτωχοὶ» εὐχαριστοῦν τὸν προνοητὴ Pasqualigo γιὰ τὶς ἐνέργειές του, χάρη στίς ὁποῖες βρῆκαν λύση βασικὰ τοὺς προβλήματα· στὸ δεύτερο διατυπώνουν μιὰ σειρά ἀπὸ αἰτήματα σχετικὰ μὲ τὴ διοίκηση τοῦ νησιοῦ καὶ τὰ φορολογικὰ ζητήματα. Λογικὴ ἱεράρχηση χαρακτηρίζει τὴν παρουσίαση τῶν αἰτημάτων κατὰ κατηγορίες.

Οἱ Κυθῆριοι ποὺ ἀπηύθυναν τὴν ἀναφορὰ πρὸς τὸν Pasqualigo εἶχαν σκοπὸ νὰ τὴν ἐπιδώσουν καὶ σὲ ἄλλες ἀνώτερες ἀρχές - στὴ Διοίκηση τῆς Κρήτης πιθανὸν καὶ στὴ Βενετία - γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ἀποδοχὴ τῶν αἰτημάτων τους. Γι' αὐτὸ μάλιστα, μὲ τὴν τελευταία παράγραφο ζητοῦν κάποιο δάνειο ποὺ θὰ τοὺς βοηθοῦσε νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ ἔξοδα ταξιδιοῦ τῶν ἀντιπροσώπων τους. Τὴν ἐλληνικὴ ὅμως γλῶσσα δὲν τὴν γινώριζαν οἱ Βενετοὶ διοικητὲς τῶν Κυθέρων καὶ τῆς Κρήτης καὶ, πολὺ περισσότερο, οἱ πατρίκιοι τῆς Βενετίας. Γι' αὐτὸ οἱ παραπάνω νησιῶτες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ παρουσιάσουν ἐπίσημα τὸ ἐγγράφὸ τους γραμμένο καὶ στὰ ἰταλικά. Τὸ ἀντίστοιχο αὐτὸ ἰταλικὸ κείμενο δὲν τὸ βρήκαμε. Ἀπὸ τὰ δυὸ ἐγγράφα τὸ ἓνα ἀσφαλῶς θὰ ἦταν τὸ πρωτότυπο καὶ τὸ ἄλλο μεταφρασμένο ἀντίγραφό του.

Πιστεύουμε ὅτι τὸ κείμενο ποὺ ἐκδίδουμε εἶναι ἡ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἰταλικό, τὸ ὁποῖο καὶ θὰ συντάχθηκε πρῶτο. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς ὁδηγοῦν οἱ παρακάτω παρατηρήσεις :

1) Ἡ προσφώνηση τοῦ προνοητῆ Pasqualigo μὲ τὴ φράση «ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη» ἀντὶ ἡ «ἀφεντία σου ἡ (ἐκ)λαμπροτάτη», ποὺ θὰ ἦταν καὶ ἡ σωστότερη ἐλληνικὴ ἀπόδοση. Προφανῶς τὸ ἐπίθετο καθαροτάτη μεταφράζει κατὰ λέξη τὸ ἰταλικὸ «chiarissimo», ποὺ ἡ ἀρχικὴ του σημασία εἶναι «καθαρότατος».

2) Ἡ χρησιμοποίηση ὡς προσώπου εὐγενείας τοῦ τρίτου ἐνικοῦ, ὅπως συνηθίζεται στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα. Ἡ εὐγένεια ὥστόσο στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐκφράζεται μὲ τὸ δεύτερο πληθυντικό, ἐνῶ οἱ χωρικοὶ ἀσφαλῶς δὲν χρησιμοποιοῦν ἄλλο πρόσωπο ἀπὸ τὸ δεύτερο ἐνικό. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο χρησιμοποιεῖται καὶ στὸ ἐλληνικὸ κείμενο πρὸς τὸν Pasqualigo, σὲ μερικὰ ὅμως σημεῖα ὁ μεταφραστὴς, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ κείμενο, παρεμβάλλει καὶ τὸ τρίτο ἐνικό. Τὰ παραδείγματα βρίσκονται στοὺς στίχους 3 : σερένιτάς του (ἀντὶ σερένιτάς σου), 5 : ἔχι, 12 : ἀποῦ ἔκαμε, 34 : ἀπόσταν ἦρθε, 38 : ἦβρε, 45 : ἔκαμε, 95 : ἀνίνε κοτέντα (ἀντὶ ἀνεῖσαι κοτέντο). Ἀκόμη πὺδ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς σύγχυσης ἀποτελοῦν τρεῖς φράσεις,

rettorin), καὶ ἓνα ἀντίγραφο τοῦ βιβλίου τῶν διατάξεων τίς ὁποῖες εἶχαν θεσπίσει οἱ Βενετοὶ γιὰ τὰ Κῦθηρα («Libro degli ordini di Cerigo»). Τὸ τελευταῖο αὐτὸ φυλάσσεται στὴ βενετικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Museo Civico Correr, μὲ τὴν ἐνδειξή : Mss. Cicogna 2058, καὶ ἔχει ἀρκετὲς ἀσήμεντες ἀλλὰ καὶ μερικὲς ἀξιολόγες διαφορὲς ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ ἐκδίδει ὁ G. Pojago (βλ. σελ. 141, σημείωση 2).

στις ὁποῖες γίνεται ταυτόχρονη χρήση καὶ τῶν δύο (δεύτερου καὶ τρίτου) ἐνικῶν προσώπων : στίχ. 6 : ἀποῦ μᾶς ἔκαμες ... κάμνι. στίχ. 53 : δὲν ἠθέλισε ... παρὰ ἔκαμες. στίχ. 57 - 58 : δὲν ἐπίρες ... τὸ ἐπλέροσε.

3) Ἡ φράση στὸ στίχο 23 «εἰς τὸ ἀλ παλάτι σου». Προφανῶς ἐδῶ μεταφράζεται ἡ φράση «al palazzo» (= στὸ παλάτι). Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ τὴν ἐλληνικὴ πρόθεση «εἰς», διατηρεῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἰταλικὴ al.

Στὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἰταλικό, τέλος, μπορεῖ νὰ ὀφείλεται καὶ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς βενετσιάνικες λέξεις ποὺ ὑπάρχουν στὸ κείμενο, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐλεγχθεῖ. Σκοπὸς τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης τοῦ πρωτοτύπου ἦταν προφανῶς ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους τῶν Κυθέρων, ποὺ δὲν κατεῖχαν τὴ βενετικὴ γλῶσσα.

Τὸ γράμμα ποὺ ἐκδίδουμε βρέθηκε στὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐξῆς : οἱ Κυθήριοι, οἱ ὁποῖοι τὸ ἀπηύθυναν στὸν προνοητὴ Pasqualigo, σκόπευαν, ὅπως εἶδαμε, νὰ μεταβοῦν στὴ Βενετία γιὰ νὰ πετύχουν τὴν προώθηση τῶν αἰτημάτων τους. Ἐκεῖ χρειάζονταν τὴ βοήθεια κάποιου προσώπου μὲ κῦρος καὶ φιλικὲς πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχὲς σχέσεις, γιὰ νὰ ἐπηρεάσει θετικὰ τὶς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες. Ὅλα τὰ παραπάνω προσόντα τὰ συγκέντρωνε δίχως ἄλλο ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρος, καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι αὐτὸς δέχτηκε νὰ ἀναλάβει νὰ συνηγορήσει γιὰ τὰ αἰτήματα τῶν Κυθηρίων¹. Καὶ ἐνῶ τὸ ἰταλικὸ ἔγγραφο κατατέθηκε στὸ ἀρμόδιο γραφεῖο, στὰ χέρια τοῦ Σεβήρου παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς Κυθήριους ἀπεσταλμένους τὸ ἐλληνικὸ ἀντίγραφο, γιὰ νὰ τὸ ἔχει πρόχειρο, ὅταν τὸ χρειάζονταν.

Τὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδουμε² δὲν ἔχει χρονολογία ἀλλὰ τὰ χρονικά του ὅρια μποροῦν νὰ καθοριστοῦν μὲ βάση τὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ προνοητῆ, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται, δηλαδὴ τοῦ Vincenzo Pasqualigo (11 Ἰανουαρίου 1604 - 28 Αὐγούστου 1605). Τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ κείμενο αὐτὸ ἀναφέρονται ἐνέργειες τοῦ Pasqualigo καὶ μέτρα ποὺ αὐτὸς εἶχε πάρει γιὰ νὰ ἐπιλύσει ἄμεσα προβλήματα τοῦ νησιοῦ σημαίνει ὅτι τὸ γράμμα δὲν συντάχθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφικεῖν του ἐκεῖ. Τὰ παραπάνω μέτρα τοῦ Pasqualigo εἶχαν παρθεῖ ἤδη στὶς 25 Φεβρουαρίου 1605, ἀφοῦ τότε ἀπηύθυνε πρὸς τὴ Βενετικὴ Γερουσία ἀναφορά, ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὶς ἐνέργειές του αὐτές. Μποροῦμε ἔτσι νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἔγγραφο συντάχθηκε γύρω στὴν παραπάνω ἡμερομηνία.

1. Στὴν ἐκλογὴ τοῦ προσώπου του, συνέβαλε πολὺ πιθανὸν προσωπικά ὁ Διονύσιος Κατηλιανός, ἀρχιεπίσκοπος Κυθέρων (Σπ. Μ. Θεοτόκη, Ἐναμνηστικὸν τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς ἐκθέσεως, σελ. 32 - 33.) γνωστὸς καὶ φίλος τοῦ Σεβήρου (Ι. Βελούδου Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, Βενετία 1893, σελ. 70).

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΟΠΟΛΟΥ ΤΩΝ ΚΥΘΗΡΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΟΝΟΗΤΗ
VINCENZO PASQUALIGO

(11 'Ιανουαρίου 1604 - 28 Αυγούστου 1605)

Περίληψη.—'Ο «πόπολος» τῶν Κυθέρων εὐχαριστεῖ τὸν Vincenzo Pasqualigo γιατί τὸν ἐμψύχωσε καὶ τὸν ἐφοδίασε μὲ τρόφιμα καὶ χρήματα σὲ περίοδο μεγάλης ἀνέχειας· ἐπίσης γιατί τὸν ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή του cancelliere Θεόδωρου Μπότζα καὶ ἄλλων Κυθηρίων.

Τοῦ ζητᾶ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀποκατάστασή τῶν εὐνοϊκῶν φορολογικῶν διατάξεων ποὺ εἶχαν ἐκδώσει παλιότερα οἱ σύνδικοι G. Foscarini καὶ Barbarigo.

Τέλος, ζητᾶ δάνειο γιὰ τὰ ἔξοδα τριῶν ἢ ἑξῆ ἀντιπροσώπων του, οἱ ὅποιοι θὰ μεταβοῦν ὅπου εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν προώθησή τῶν αἰτημάτων τους.

Ἀντίγραφο (Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας, Παλαιὸ Ἀρχεῖο, reg. 120). Χαρτί λεπτό, χρῶμα ὑποκίτρινο. 30 X 21 ἐκ. Δίφυλλο. Ἔχει τρεῖς κάθετες πτυχές ἀπὸ τὸ δίπλωμα καὶ πέντε ὁπές ἀπὸ σκῶρο, οἱ τέσσερις ἀπὸ τίς ὁποῖες βρίσκονται πάνω στὸ κείμενο (στίχ. 14, 52, 91, 92).

Μελάνη καφέ. Γραφὴ ἀρκετὰ εὐανάγνωστη μὲ μικρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὰ δεξιὰ.

*Καθαρότατε ἀφέντη Βιτζέντζο Πασκαλίγο. Ἀξιώτατε πρεβεδόρε
τῆς Κυθηρίας.*

Μὲ κάθε ὑπόκλησιν ἀναφερόμεσταν ἐμπροσθεν εἰς τὴν ἀφεντία σου τὴν καθαροτάτη/² ὁμοῖς οἱ κουμέσοι καὶ ἡντερβενιέντοι τοῦ φιδελίσσιμου πόπολου τοῦ παρόντος/³ νησιοῦ σούντιτι τῆς σερενιτάς του καὶ δουλευτάδαις μικρότατοι τῆς ἀφεντία/⁴ σου τῆς καθαροτάτης. Καὶ πρότον μὲν λέγομεν διτὶ γνωρίζοντας τὴν τόσιν/⁵ καλλὶ ὄρεξι καὶ εὐλάβιαν ἀποῦ ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἔχι εἰς ὅλους μας/⁶ τοῦ νησιοῦ καὶ τὰ τόσα καλλὰ ἀποῦ μας ἔκαμες καὶ καθημερινὸ κάμνι, ἀποῦ/⁷ μᾶς ἡβρες δίχος νομί, δίχος κρασί καὶ δίχος πολλὰ ἄλλα χραισόμενα τῆς ζω/⁸ῆς μας, καὶ ἔκαμες μὸδο καὶ μεγάλαις

στίχ. 2 κουμέσοι (ἰταλ. commessi) : ἐντολοδόχοι

» » ἡντερβενιέντοι (ἰταλ. intervenienti) : ἀντιπρόσωποι

» » φιδελίσσιμου (ἰταλ. fidelissimo) : πιστοτάτου

» » πόπολου (ἰταλ. popolo) : λαοῦ

» 3 σούντιτι (ἰταλ. sudditi) : ὑπῆκοι

» » σερενιτάς (ἰταλ. serenità) : γαληνότης (προσφώνηση τοῦ Δόγη)

» 8 μὸδο (ἰταλ. modo) : τρόπο

» » προβεζιόνες (ἰταλ. provvisioni) : προμήθειες

» » πατημέντα (ἰταλ. patimenti) : κόπους

προβεξιδναις με πατημέντα τοῦ/⁹ κορμιού, κι ἡντερέσα τοῦ σακουλίου σου πορπατόντας τὰ βράχι καὶ τὰ περι/¹⁰γιαῖλια με περίκωλο μεγάλο δια νὰ μᾶς ρεμεδιάρης νᾶρῇθι στᾶρι κι ἄλλα/¹¹ χριαζόμενα καθὼς ἔπεφεν ὁ Θεὸς καὶ ἀποῦ ταῖς μεγάλαις προβεξιδναις/¹² ἀποῦ ἔκαμε ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἦλθεν κάθε προᾶγμα καὶ ἐγλητό/¹³σαμε ἀπὸ τὴν μεγάλη πενούρια με μποντάντζα μεγάλη ἀποῦ λογιᾶ/¹⁴ζομε νὰ μὴν τὴν ἦχε εἰς κανέναν κόσμον κι τὰ τόσα ἀγαθὰ ἀποῦ μᾶς/¹⁵ ἔκαμες οὔτε ὁ κῆρις ἀποῦ μᾶς ἐγένισε καὶ μᾶς ἔκαμε δὲν μᾶς τὰ ἤθελε/¹⁶ κάμι κι γνωρίζωμε καθολικὰ πῶς ἀφέντης ὁ Θεὸς σὲ ἔστειλεν νὰ μᾶς ἐξῇ/¹⁷σις ἀποῦ ἡμεσταν ντεσπεράδοι νὰ μισέφωμε δλοι οἱ πλέα νὰ ντεζαμπι/¹⁸τάρομε καὶ με τὴν καλὴν ὄρεξι τῆς ἀφεντία σου τῆς καθαροτάτης/¹⁹ κι με ἔργα κι με λόγια καλλὰ ἀποῦ μᾶς ἐπαριγόρας δσάν σπλαγ/²⁰χνικὸς κῆρις στέκομεσταν κι ζοῦμε ἔως τὴν σήμερον κι δὲν θέλομε λῆ/²¹φι παρὰ νὰ παρακαλοῦμε τὸν Θεὸν νὰ σοῦ τὰ πλερῶσι τὰ τόσα καλλὰ ἀποῦ μᾶς/²² ἔκαμες καὶ μεγάλαις ἐλαιήμοσῆναις ἀποῦ ἐγίνωνταν κι γίνωνται καθημερον/²³ εἰς τὸ ἅλ παλάτι τῆς ἀφεντία σου τῆς καθαροτάτης//ἀκόμη ἦβρες τὸν καντζιλιέρη τὸν Θεόδωρο Μπότζα/²⁴ ἀποῦ μᾶς ἦχε στρουσιάδους χαλασμένους ἀπὸ τζι πολλαῖς σπέζαις ὡποῦ/²⁵ ἔπεφνε τοῦ μόδου του ἔτης εἰς τὸ τζιβίλ ὥσπερ κι εἰς τὸ κρημινάλε ἀ/²⁶ποῦ εἰς

στίχ. 9 ἡντερέσα (ιταλ. *interessi*) : χρηματικὰ ποσά, οἰκονομικὲς θυσίαις

» 10 περίκωλο (ιταλ. *pericolo*) : κίνδυνο

» » ριμεδιάρης (ρῆμ. ιταλ. *rimediare*, βεν. *remediare*) : θεραπεύεις

» » ν'ἀρέθι = νὰ ἔρθει

» 13 πενούρια (ιταλ. *penuria*) : ἔνδεια

» » μποντάντζα (ιταλ. *abbondanza*, βεν. *bondanza*) : ἀφθονία

» 17 ντεσπεράδοι (ιταλ. *disperati*, βεν. *desperadi*) : ἀπελπισμένοι

» 17 οἱ πλέα = οἱ περισσότεροι

» 17-18 ντεζαμπιτάρομε (ρῆμ. ιταλ. *desabitare*) : μετοικήσουμε

» 23 καντζιλιέρη (ιταλ. *cancelliere*, βεν. *canzelier*) : γραμματέα

» 24 στρουσιάδους (ρῆμ. ιταλ. *strusciati*, βεν. *strussiadi*) : ταλαιπωρημένους, βασανισμένους

» » σπέζαις (ιταλ. *spese*) : δαπάνες, χρήματα, ἔξοδα

» 25 ἔτης - ὥσπερ = τόσο - ὅσο

» » τζιβίλ (ιταλ. *civil*) : δικαστήριο ἀστικοῦ δικαίου

» » κρημινάλε (ιταλ. *criminale*) : κακούργιοδικεῖο, δικαστήριο γιὰ ἀδικήματα ποινικοῦ δικαίου

» 26 ρεμόντζιον (ιταλ. *rimosso*) : στὴ δικανικὴ γλώσσα «στάσις», δηλ. στάδιο τῆς ἐκδικάσεως

» » καρέλας (ιταλ. *querella*) : ἀγωγῆς, δίκης

» » τζηκῆνια (ιταλ. *zecchini*) : βενετικὰ νομίσματα

κάθε ρεμότζιον τῆς καρέλας ἔπερνε ὁκτώ κι δέκα τζηκήνια κι ἄλλαις/27 μεγά-
λαις φαλσιταῖς ἀποῦ ἦχε κάμι ὥς φένονται τὰ κακὰ του καμόματα/28 εἰς
τὰ προτζέσα του ἔτζι ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη τὸν ἐφούρκισαις/29 μὲ
δικιοσήνι.

/30 Πάντα κι ὕμοις οἱ πτωχοὶ νὰ ἤχαμε ἀγραβαριστὴ κι νὰ δόσωμε
σοῦπλικαις ἔμπρο/31 σθεν τοῦ ἐκλαμπροτάτου πρεβεδόρου πρετζεσόρου τῆς
ἀφεντία σου τῆς καθαροτάτης/32 κόντρα τῶν ἀφεντιῶν τῶν τζινταδίνω μας
διὰ ταῖς κρήσεις ὡποῦ ἐκάμναν κόν/33 τρα τοῦ πόπολου // κι κάνουν // κι ὥς
κι' ἐκίνοι κι ἄλλοι ἀποῦ ἐδόκαμεν ἔμπροσθεν τῆς ἀφεντία σου/34 τῆς καθα-
ροτάτης ἀπόσταν ἤρθε εἰς τοῦτο τὸ νησι δὲν ἠθελίσασι νὰ μᾶς δανίσουν/35
τορνέσα κι ὕμοις ἐρχόμεσταν κι ἔδιδές μας ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη
κι τορνέσα/36 κι στάρι καὶ ὅτι ἦτονε χριστικὸ διὰ τὴν ζωὴν μας κι ἐγλή-
τοσαῖς μας/37 ἀπὸ τὴν μεγάλη πῆνα.

/38 Ακόμι ἦβρε ἡ ἀφεντία σου // ἡ καθαροτάτη // κάπλαις σετέντζιαις
κομφέσαις ἀποῦ κάπιοι/39 ἀστοῦτοι ἀπὸ τζι τζινταδίνους μας κι ἀβοκάτι ἐ-
βάναν τζι πτωχοὺς/40 κι ἐπέρασι εἰς τὴν καντζιλαρία τὸν κίρην τοῦ αὐτοῦ
Μπότζα ἀποῦ ἦτον καντζελιέρης κι ἐπρεμετάραν/41 νὰ τζι τεφεντέρουν εἰς
κρησίματα κι πῶς δὲν θέλουν τζι στενέφιαν καλλὰ/42 κι ἐκάμναν τζι κομ-
φέσαις κι αὐτοὶ ταῖς ἐπέμπασι ἡν ἐξεκουτζιόν/43 εἰς ἐλλίγον κερὸν κι ἔστρου-

στίχ. 27 φαλσιταῖς (ἰταλ. falsità) : ἀπάτες

» 28 προτζέσα (ἰταλ. processi) : δίκες, δικογραφίες

» » ἐφούρκισες (ἀπὸ τὸ ἰταλ. forza, ἀγχόνη) : ἀπηγχόνησες

» 30 ἀγραβαριστὴ (ρῆμ. aggravare) : ἐξαναγκασθεῖ

» » σοῦπλικαις (ἰταλ. suppliche) : αἰτήσεις μὲ ἀναφορὰ

» 31 πρεβεδόρου (ἰταλ. provveditore) : προβλεπτὴ, προνοητὴ

» » πρετζεσόρου (ἰταλ. pre(de)cessore) : προκατόχου

» 32 κρήσεις : δίκες

» 34 ἀπόσταν : ἀφ' ὅτου

» 35 τορνέσα (ἰταλ. tornese) : νομίσματα

» 38 σετέντζιαις (ἰταλ. sentenze) : δικαστικὲς ἀποφάσεις

» » κομφέσαις (ἰταλ. confesse) : δεδικασμένες

» 39 ἀστοῦτοι (ἰταλ. astuti) : πονηροὶ

» » ἀβοκάτι (ἰταλ. avvocati) : δικηγόροι

» 40 καντζιλαρία (ἰταλ. cancelleria) : Γραμματεία, τὸ γραφεῖο τοῦ διου-
κητῆ

» » ἐπρεμετάραν (ρῆμ. ἰταλ. prommettere) : ὑπόσχονταν

» 41 τεφεντέρουν (ρῆμ. ἰταλ. difendere) : ὑπερασπίζουν

» » κρησίματα : δίκες

» 42 κομφέσαις (ἰταλ. confesse) : ὁμολογίες

» » ἡν ἐξεκουτζιόν (ἰταλ. in esecuzione, βεν. in esecuzione) : εἰς ἐκτέ-
λεσιν

σιάραν πολλοὺς πτωχοὺς κωδεσπόταις δίχως/44 νὰ τὸς δανίσουν κὶ νὰ τὸς δόσουν τίποτα ἀποῦ ἦσαν λήγεις πράξεις κὶ δὲν ἐκατέχασι/45 ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἔκαμε νὰ μὴν γίνωνται πλέον εἰς τέτιον μὸδον/46 οἱ κομφέ-σαις παρὰ ἔμπροσθεν εἰς τὸ γιουδητζιον κὶ ἐγλητόσαν πολλοὶ/47 πτωχοὶ κὶ ἀπὸ κίνη τὴν ἀφορμὴ κὶ στρουσίο.

/48' Ακόμι κὶ κάπιας καρέλαις διὰ στράταις ἀποῦ ἐγίνωνταν ἀπὸ ἀφορμὴ τῶν τζιν/49 ταδίνων μας, διὰ νὰ κοντονάρουνται οἱ φτοχοὶ κὶ ἐκίνοι νὰ πέρνονν τὸ τρε/50 τω ὅσαν ἀκουζαδόροι ἄν καλλὰ κὶ ἐφενέτονε ὡπὸ τὸν καβαλιέρι ἡ ντενούτζιας/51 κὶ ἐβάναν κὶ ἄλλους πτωχοὺς κὶ ἐκαρελάραν ἕνας τὸν ἄλω κὶ τὸ νησι κατὰ κρά/52 τος ἦτονε χαλασμός ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀφορμὴ. Ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη δὲν/53 ἠθέλεισε νὰ ἀτζιτάρη τέτιας λοῆς καρέλαις παρὰ ἔκαμες νὰ ὀρίζωνται/54 ὅποιος ἔχι ἡντερέσε τζηβίλμεντε κὶ ἐγλήτοσαις μας κὶ ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἄδικο βάσανο.

/55' Ακόμι ἄλλοι ἀφέντες πρεβεδόροι ἐκρατούσαν ὅσαν σενίθιο κὶ ἐπέρναν ἀπὸ κάθε μανδρὴ ἕν ἀρή/56 φι ὄβερο ἀρνή κὶ ἐπλερόναντο γαντζέταις τέσε-ροις ὃ κὶ πέντε τὸ πολὺ κὶ/57 ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη δὲν ἐπίρες ποτὲ τίποτα παρὰ ἀποῦ τὸ ἐπλέ/58 ροσε περισότερο πάντα ἀπὸ ὅτι ἔξιζε κὶ ἔτζι γιρεύγομε νὰ στέκι πάντοτε.

/59' Ακόμι διὰ τὰ πάχη τῶν ἀμπελίων μας περιβολίων κὶ δένδρων ἀποῦ ἐλέγαν τὰ καπίτωλα/60 νὰ τὰ στιμάρουν τρεῖς στημαδόροι κὶ πολλοὺς χρόνους ἐβγέναν δύο στιμαδόροι/61 κὶ τοῦ πόπολον δὲν ἦτονε, ἡ ἀφεντία σου

στίχ. 44 λήγεις πράξης = ἄπραγοι, χωρὶς πείρα

» 46 γιουδητζιον (ἰταλ. giudizio) : δικαστήριον

» 47 στρουσίο (βεν. strussio) : βάσανο, ταλαιπωρία

» 48 στράταις (ἰταλ. strette) : ἐξαναγκασμοὺς

» 49 κοντονάρουνται (ρῆμ. ἰταλ. condannare) : καταδικάζονται

» 50 ἀκουζαδόροι (ἰταλ. accusatori) : κατηγοροὶ

» » καβαλιέρι (ἰταλ. cavalliere) : ἱππότη, ἐδῶ τὸν ντόπιο φεουδάρχη

» » ντενούτζιας (ἰταλ. denuncie) : μηνύσεις

» 53 ἀτζιτάρη (ἰταλ. agitare) : νὰ ἐξάψει, ξεσηκώσει, προκαλέσει

» 54 ἡντερέσε (ἰταλ. interesse) : δίκιο, δικαίωμα ἀποζημιώσεως, συμφέρον

» » τζιβιλμέντε (ἰταλ. civilmente) : μέσω τοῦ ἀστικοῦ δικαστηρίου

» 56 ὄβερο (ἰταλ. onvero) : ᾗ

» » γαντζέταις (ἰταλ. gazzetta) : νόμισμα

» » ὃ (ἰταλ. o) : ᾗ

» 60 στιμάρουν (ρῆμ. ἰταλ. stimare) : διατιμοῦν, ὀρίζουν τὴ χρηματικὴ ἀξία

» » στημαδόροι (stimatori) : ἐκτιμητὲς

ἡ καθαροτάτη μὲ ζήτιξι ἐδι/62κί μας ἔκαμες νὰ ἦνε τρεῖς κατὰ τὰ αὐτὰ καπίτωλα τοῦ ὑφιλοτάτου Φοσκαρίνι/63 κὶ Μπαρμπαρίγουν.

[64^ο Ἀκόμι γιρεύγομε // κὶ σουπλικάρομε // ὄντενε βγένουν οἱ ντατζιέροι νὰ δεκατίσουν // τὰ κτήματα μας // ἔτης κὶ οἱ ἡντερβενιέντι/65 τῶν ἐκλαμπροτάτων κομπαρτίτζιπον νὰ μὴν πέρουν πλιῶτερο ἀ/66πὸ τέσερα τακατὸ ὡς λέσι τὰ καπίτωλα κὶ ὄρδενε διὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσι/67 κὶ νὰ μὴν διαλέγουν καθὼς τὸ κάνουν τὰ θυλικὰ // κὶ ἀρσενικὰ ὄμπια τὸν ἐφανῆ // κὶ νὰ μὴν πέρουν οὐδὲ ρε/68γάγιας ἀποῦ ἔχι ἄν(θρωπ)ον ἀποῦ δὲν ἔχι παρὰ δέκα πέντε κεφάλια // κὶ ἐλιγότερα // κὶ ἐκίνι/69 ἐπέρναν ἕναν ρεγάγια κὶ ἄλλα διὰ δεκάτια κὶ ἔχομε εἰς τὴν αὐτὴν ἀφορμὴ νὰ/70 μιλήσωμε κὶ ἄλλα πολλὰ δικιόματα.

[71^ο Ἀκόμι γιρεύγομε νὰ μὴν παγένουν τὰ κοντραπάντα // καμίας λοῆς κτήμα ἀπὸ τὸ κοντρόν τοῦ καστέλλου κὶ ὄξο//οὔτε εἰς ἀμπέλια οὔτε εἰς χωράφια/72 οὔτε εἰς περιβόλια παραγραφτικὰ κὶ πρεζενταριστικὰ κὶ νὰ στιμάρεται κὶ ὁ ντάνος/73 νὰ πλερόνεται, ὅς λέσι τὰ ὄρδινε κὶ ἦχαμε κὶ συνίθιο ἀπὸ παλαιὰ κὶ πάντοτε.

[74^ο Ἀκόμι γιρεύγομε κὶ ὄλλα τὰ καπετανήκια νὰ ἀλάσουνε ἔτης τοῦ Βούργου, Μιλοποτάμου/75 κὶ Ἀγίου Δημητρίου, τῶν ἀρχιμπουζέρων κὶ τῶν ἀζέντων εἰς κάθε δίο χρὸ/76νους κὶ νὰ μὴν τὰ πέρουν πλιῶτερο διατὶ ἦνε

στίχ. 62 καπίτωλα (ιταλ. capitolì) : ἀποφάσεις, ἄρθρα διατάξεων

» 64 σουπλικάρομε (ρῆμ. ιταλ. supplicare) : παρακαλοῦμε

» » ντζατζιέροι (ιταλ. dazieri) : φοροεισπράκτορες

» 65 κομπαρτίτζιπον (ιταλ. compartecipi) : συμμετόχων

» 66 ὄρδενε (ιταλ. ordini) : διαταγές, διατάξεις

» 67-68 ρεγάγιας (ιταλ. regalie) : προσφορά, δῶρο ἐπιπλέον τοῦ φόρου

» 67 ὄμπια : ὅποια

» 69 δεκάτια : δεκάτη

» 71 κοντραπάντα (ιταλ. contrabbandi) ἐδῶ : τὰ ἄλογα τῶν μισθοφόρων στρατιωτῶν (stadioti)

» » κοντρόν (ἀπὸ τὸ βεν. contrà) : περιοχὴ

» 72 παραγραφτικὰ (ἐπίρρημα) : μὲ παραγραφὴ τοῦ ἀδικήματος, χωρὶς πληρωμὴ - ἀποζημίωση

» » πρεζενταριστικὰ (ἀπὸ τὸ ιταλ. presente = δῶρο) : δωρεὰν

» 72 ντάνος (ιταλ. danno) : ζημία

» 74 καπετανήκια : οἱ διοικήσεις τῶν ἐνόπλων σωμάτων

» » ἔτης : ἔτσι

» 75 ἀρχιμπουζέρων (ιταλ. archibugieri) : πυροβολητῶν

» » ἀζέντων (ιταλ. agente) : πολιτοφυλάκων

μεγάλο ἤντερέσει/77 τοῦ πόπολου κὶ διὰ ἄλλα πολλὰ δικιῶματα ἀποῦ ἔχομε διὰ τὰ αὐτὰ καπετα/78 νήκια νὰ μιλήσομε ὅπου κἀνι χρεῖα.

/79' Ἀκόμι γιρεύγομε νὰ μὴν μᾶς πέρνουσι ντέτζιμαῖς ἀπὸ τὰ κρασιὰ // ἀπόξω ἀπὸ τὰ χωσπίτια // ἂν ἔχομε/80 διαιτὶ ἕνας τὸν ἄλλο σόνι κὶ κἀνου-
με ταῖς δουλῖαις μας μὲ ἐκίνον ἀποῦ/81 ἔχωμε εἰς τὸ σπῆτι μας κὶ καθὼς
ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἀποῦ/82 ἐπρεβεδέρισαις κὶ ὄντεν ἔκανε χρεῖα
διὰ τῇ μιλήτζια ἀπόξω ἀπὸ τὸ νη/83 σὶ ἔπεψες κὶ ἤρθε κὶ δὲν μᾶς ἐπίρες
ποτὲ κὶ ὅπιος ἔχι διὰ νὰ πουλήση/84 μὲ θέλιμα του ἄς γίνεταῖ ἕνας διαλα-
λημὸς νὰ φέρι νὰ τὸ πουλῇ μὰ ὄχι/85 διὰ τὴν ἀφορμὴ τῆς μιλήτζιας νὰ τὸ
γράφι κὶ // μὲ ὄρκο // νὰ τὸ φέρι νὰ τὸ πουλῇ/86 δὲν ἔχωντας διὰ λόγου τος
νὰ πιούσι οὔτε νὰ δόσουσι κὶ μὲ ἄλλα περὶ κωλα/87 ἂδεν γράφι τὸ σοστῶ
νὰ τὸ χάνι χοντραμπάντο καθὼς ἐγίνι χρόνου/88 περασμένους.

/89' Ἀκόμι παρακαλοῦμε τὴν ἀφεντία σου τὴν καθαροτάτη καθὼς μᾶς
ἐκοβερνάρισαις/90 κὶ ἔξήσαμε νὰ μᾶς δόσι ἀπὸ τὸ φόντεγο τόσα τορνέσα ὅτι
κἀνι χρεῖα διὰ σπέ/91 ζα τριῶν // ἢ δίο // κομέσων, ἀπὸ κάθε ντιστρέτο ἕνας,
νὰ πᾶσι // ὅπου κἀνι χρεῖα // νὰ κομφερμάρουν/92 ἄλλα τὰ ἄνοθεν ἀποῦ κὶ ἡ
ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἔκαμε, κὶ ἐμοῖς οἱ ἀπο/93 μονάροι ὀμπλεγαριζό-
μεσταν νὰ τὰ δόσωμε εἰς τὸ φόντεγο τὰ ἔμισὰ τορ/94 νέσα εἰς ἕνα χρόνον νὰ
μαζοχοτούσι ἀπὸ ὄλους κὶ τὰ ἄλλα ἔμισὰ τόσο στᾶρι εἰς τὸ/95 νέο ὄβερο νὰ
μᾶς τὰ δόσι ἡ ἀφεντία σου ἡ καθαροτάτη ἀνίνε κοτέντα ἀπὸ λό/96 γον σου
κὶ θέλομε τὰ δόσι ὡς ἄνοθεν λέγομεν κὶ μικρότατοι // εἰς τὴν ἀφεντία σου
τὴν καθαροτάτη // ρεκομαδαριζόμεσταν.

στίχ. 79 ντέτζιμαῖς (ἰταλ. decime) : δεκάτες

- » » χωσπίτια (λατιν. hospitii, ἰταλ. ospizi) : καταλύματα κατοικίης
- » 82 ἐπρεβεδέρισαις (ρῆμ. ἰταλ. prevedere) : ἐπρονόησες
- » » μιλήτζια (ἰταλ. milizia) : στρατιωτικὴ φρουρὰ
- » 87 κοντραμπάντο (ἰταλ. contrabbando) : ὡς λαθραῖο
- » 89 ἐκοβερνάρισαις (ρῆμ. ἰταλ. governare) : βοήθησες
- » 90 φόντεγο (βεν. fontego) : κρατικὴ ἀποθήκη σιτηρῶν
- » 91 ντιστρέτο (ἰταλ. distretto) : περιφέρεια, ἐπαρχία
- » » κομφερμάρουν (ρῆμ. ἰταλ. confermare) : ἐπικυρώσουν
- » 93 ὀμπλεγαριζόμεσταν (ρῆμ. ἰταλ. obbligarsi) : ἀναλαμβάνουμε τὴν
ὕποχρέωση
- » » ἀπομονάροι : οἱ ὑπόλοιποι
- » 95 κοτέντα (ἰταλ. contenta) : εὐχαριστημένη
- » 96 ρεκομαδαριζόμεσταν (ρῆμ. ἰταλ. raccomandarsi) : συνιστοῦμε τοὺς
ἐαυτοὺς μας, θερμοπαρακαλοῦμε

Α. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ - ΔΙΟΙΚΗΣΗ - ΑΜΥΝΑ*

1. Διοικητικές περιοχές.

στήλ. 74 - 75 . . . του Βούργου, Μιλοποτάμου κι 'Αγίου Δημητρίου. Τὰ βενετοκρατούμενα Κύθηρα διακρίνονταν σὲ τρεῖς διοικητικές περιοχές μετὰ τρία ἀντίστοιχα φρούρια, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχαν πάρει καὶ τὴν ὀνομασία τους. Οἱ περιοχές αὐτές ἦταν τοῦ Μυλοποτάμου, ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ καὶ ἐκτείνονταν σ' ὅλο τὸ βόρειο τμήμα του, τοῦ 'Αγίου Δημητρίου, ποὺ κάλυπτε τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἡ περιοχή τοῦ Καψάλη, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὸ νότιο μέρος¹.

'Απὸ τὰ τρία φρούρια ἐκεῖνο τοῦ 'Αγίου Δημητρίου ὑπῆρξε ἀρχικά τὸ πολυπληθέστερο, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῆς θέσης του ἦταν πολὺ εὐάλωτο ἀπὸ στεριά καὶ ἀπὸ θάλασσα². Μετὰ τὴν καταστροφή του στὰ 1537 ἀπὸ τὸν Χαϊρεδὶν Βαρβαρόσσα, οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοί του κατέφυγαν στὴν ὑπαιθρο³ καὶ τὴ θέση τοῦ 'Αγίου Δημητρίου σὲ σπουδαιότητα πῆρε τὸ κάστρο τοῦ Καψάλη, ποὺ ἔμεινε καὶ ἡ ἔδρα τῆς Κεντρικῆς Διοίκησης τοῦ νησιοῦ. Καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὅμως παρουσίαζε τοπογραφικὰ μειονεκτήματα⁴, ἐνῶ τὸ πιὸ ἀσφαλὲς ἀπὸ τὰ τρία κάστρα ἦταν τοῦ Μυλοποτάμου⁵.

Τὰ Κύθηρα ὡς Γενικὸ διοικητὴ εἶχαν ἀρχικά καστελλάνο καὶ ἀπὸ τὸ 1502 προνοητή⁶.

Στὴν στρατηγικὴ ἀρχὴ ὅτι τὰ Κύθηρα ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς Βενετούς τὸ γενικὸ παρατηρητήριό τῆς Μεσογείου εἶχε προσαρμοσθεῖ ἡ στρατιωτικὴ - ἀμυντικὴ ὁργάνωσή τους, ποὺ βασιζόταν καίρια στὴν ἐπικοινωνία τῶν τριῶν περιοχῶν. Ἡ προστασία τοῦ Μυλοποτάμου εἶχε ἀνατεθεῖ σὲ μιὰ φρουρὰ καταυλισμένη στὴν περιοχή Αὐλάκι⁷, ἐνῶ παρατηρητήρια εἶχαν στηθεῖ καὶ

* Στὸν παρακάτω ἱστορικὸ σχολιασμὸ τοῦ ἐγγράφου ἀκολουθοῦμε μιὰ δική μας θεματικὴ κατάταξη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ σειρά τοῦ κειμένου.

1. Er. Armao, In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli, Firenze 1951, πίνακας 27.

2. V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, Saint-Petersbourg 1884, τόμ. 2, σελ. 668.

3. Κ. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 287.

4. V. Lamansky, ὁ. π., σελ. 662. - Στ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. Δ', σελ. 64 - 65. Κ. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 286.

5. Κ. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 287.

6. Πρῶτος προνοητὴς στάλθηκε ὁ Zuan Francesco Venier ἐπὶ καστελλανίας τοῦ Sebastian Balbi. Αὐτὸν διαδέχτηκε ξανά καστελλάνος, ὁ Zan Nadal Querini, τὸν ὁποῖο ὁ Θεοτόκης τὸν ἀναφέρει λανθασμένα ὡς προνοητὴ (Σπ. Μ. Θεοτόκη, Ἀναμνηστικὸν τεύχος τῆς Πανιωνίου Ἀναδρομικῆς ἐκθέσεως, ἐν Κερκύρᾳ 1914, σελ. 23). "Οἱ οἱ μετὰ τὸν Querini διουχητὲς ὑπῆρξαν προνοητὲς (Κ Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 51, τόμ. 6, σελ. 306 καὶ 310).

7. G. Rojago, ὁ. π., σελ. 17 - 18, ἄρθρο 37.

σέ άλλα σημεία, όπως στὸν ποταμὸ - θέση πρὸς τὸ κέντρο¹, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ θέα κάλυπτε ὅλο τὸ νησί - καὶ στὴν ἀνατολική χερσόνησο "Ἁγιος Γεώργιος. Ἀπὸ τὸ Μυλοπόταμο παρακολουθοῦσαν τὶς κινήσεις τῶν πλοίων στὸ Ἴόνιο, ἐνῶ ἀπὸ τὸν "Ἁγιο Γεώργιο, ὅπου ἡ φρουρά ἔμενε ἀπὸ τὸ Μάρτιο ὡς τὸν Ὀκτώβριο, ἦταν θεατὴ κάθε κίνηση στὸ ἀρχιπέλαγος τοῦ Αἰγαίου. Οἱ εἰδήσεις καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ σημεία μεταδίδονταν στὴ φρουρά τοῦ ποταμοῦ, ἡ ὁποία εἰδοποιοῦσε ὅλο τὸ νησί².

2. Στρατὸς

στίχ. 74 - 75. . . . Τὰ καπετανήκια . . . τοῦ Βούργου Μιλοποτάμου καὶ Ἀγίου Δημητρίου, τῶν ἀρχιμπουζέρων καὶ τῶν ἀζέντων . . .

Ἡ παράγραφος αὐτὴ ἀναφέρεται :

1) Στούς διοικητὲς τῶν τριῶν κάστρων (capitani)³. Οἱ τρεῖς αὐτὲς θέσεις μετὰ τὸ 1543 καθιερώθηκε νὰ προκηρύσσονται κάθε δύο χρόνια καὶ νὰ τὶς καταλαμβάνουν cittadini τοῦ νησιοῦ, ὕστερα ἀπὸ ὑποβολὴ ὑποψηφιότη-
τας⁴. Ἡ ἐκλογή, τὴν ὁποία ἔκανε προσωπικὰ ὁ προνοητής, ἐπικυρωνόταν ἀπὸ τὴ Διοίκηση Κρήτης⁵.

2) Στούς archibugieri (= πυροβολητὲς) ἦταν σώμα πεζῶν ὀπλισμένων μὲ archibugio καὶ ἐπανδρωμένο ἀπὸ κατοίκους τοῦ νησιοῦ, ἓνα εἶδος τοπικοῦ στρατοῦ δηλαδὴ ἡ ἐμμισθης πολιτοφυλακῆς (cernide, ordinanze)⁶. Ἡ ἀνάγκη ἰδρύσεως σώματος πεζῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα τοῦ νησιοῦ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη στὰ 1547⁷. Τὴν καινοτομία ἐφάρμοσε ὁ προνοητής Vincenzo Querini στὰ 1552⁸. Ἡ ἐπιτυχία τῶν archibugieri συνίστατο στὸ ὅτι μπορούσαν νὰ συγκεντρώνονται σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα καὶ ἡ δράση τους δὲν ἐμποδιζόταν ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους. Ὁ ἀρχικὸς τους ἀριθμὸς ἦταν ἑκατὸ ἀλλὰ ἀργότερα αὐξήθηκαν στοὺς 150 καὶ τελικὰ στοὺς 250⁹. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σώματος ὀρίσθηκε ἓνας cittadino μὲ τὸν τίτλο τοῦ capitano. Στὰ 1604 τὰ Κύθηρα διέθεταν δυὸ λόχους πυ-

1. Τὸ σημερινὸ χωριὸ Ποταμὸς βρίσκεται στοὺς πεδινούς πρόποδες τοῦ κάστρου τοῦ Μυλοποτάμου, ἀλλὰ σ' ἓνα κείμενο τοῦ 1613 διαβάζουμε : a (castellano)... di Santo Demetrio per il territorio di Potamo, a quello di Miglipotamo per il suo territorio, et a quello del Borgo, per il territorio di Livadi... (G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 51).

2. V. L a m a n s k y, ὁ.π., σελ. 660 - K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 289, στίχ. 10 - 15 καὶ ἀναφορὲς τοῦ Pasqualigo τῆς 1ης καὶ 2ης Ἰουνίου 1604.

3. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. Ε', σελ. 49. 52.

4. ὁ.π., σελ. 57.

5. ὁ.π., σελ. 64.

6. E. C o n c i n a, Le Trionfanti Armate Venete, Venezia 1972, σελ. 44 - 52.

7. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 291, στίχ. 29.

8. V. L a m a n s k y, ὁ.π., σελ. 668. - G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 32.

9. V. L a m a n s k y, ὁ.π., σελ. 668 - G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 31 - 32, ἄρθρο 32.

ροβολητῶν¹. Οἱ archibugieri ἦταν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὶς ἀγγαρεῖες καὶ τὶς καθημερινές φρουρές².

3) Στους agenti' ὑποθέτουμε ὅτι ὁ ὅρος ἀφορᾷ τοὺς ἀρχηγούς τῶν ὁμάδων ποὺ καθημερινὰ ἐκτελοῦσαν φρουρές στὸ κάστρο τοῦ Καψάλη. Οἱ φρουρές αὐτές καθιερώθηκαν ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τῶν ἰδίων τῶν κατοίκων στὰ 1545 καὶ τὶς ἐπιτηροῦσαν μὲ βάρδιες ἑμμισθοι cittadini (οἱ κάτοικοι εἶχαν προτείνει νὰ εἶναι ἑξῆ)³, τοὺς ὁποίους ἐξέλεγε ὁ προνοητὴς γιὰ δύο μόνον ἔτη, ὥστε νὰ ἐναλλάσσονται ὅλοι στὸ παραπάνω ἀξίωμα⁴. Σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελοῦν φρουρά ἦταν μόνον οἱ ἄνδρες ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν⁵.

στίχ. 71 : . . . τὰ κοντραπάντα. Ἡ παράγραφος ἀναφέρεται στὰ ἄλογα τῶν stadioti, ποὺ ὡς γνωστὸ δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὴ φορολογία καὶ δικαιοῦνταν δωρεὰν τροφῇ. Ὁ βενετικὸς στρατὸς στὰ Κύθηρα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πεζοὺς⁶, ἀλλὰ στὰ 1545, ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ αἴτηση τοῦ προνοητῆ Superando, στάλθηκε ἐκεῖ καὶ ἓνας λόχος ἀπὸ 25 stradioti μὲ διοικητὴ (capitano), γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ μιὰ ἐπαρκέστερη φύλαξη τοῦ νησιοῦ⁷. Τὸ σῶμα αὐτὸ ὥστόσο ἀπέτυχε στὴν ἀποστολὴ του ἐξ αἰτίας τῆς μορφῆς τοῦ ἐδάφους, ποὺ δὲν εὐνοοῦσε τὴ χρῆση ἀλόγων ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ τῆς ἀπειθαρχίας τῶν ἱππέων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὴν ἀκαταλληλότητα τῶν stradioti γιὰ τὴ φρούρηση τῶν Κυθέρων καθὼς καὶ τὴν ἀπρεπὴ συμπεριφορὰ τους σὲ βάρος τῶν κατοίκων καὶ τῶν περιουσιῶν τοὺς εἶχαν ἐπισημάνει Βενετοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ εἶχαν καταγγεῖλει οἱ ἴδιοι οἱ Κυθῆριοι⁸. Στὰ 1562 μὲ πρόταση τοῦ sindaco Barbarigo ὁ παραπάνω λόχος καταργήθηκε καὶ τὸ κονδύλι γιὰ τὴ μισθοδοσία του διαγράφηκε ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ τῆς Διοικήσεως Κρήτης⁹. Ἀρκετοὶ ὅμως ἱππεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν νυμφευτεῖ καὶ δημιουργήσει οἰκογένεια στὰ Κύθηρα, παρέμειναν ἐκεῖ παρὰ τὴν ἐπίσημη ἀπόφαση καὶ ἐξακολούθησαν νὰ μισθοδο-

1. Ἀναφορὰ τοῦ V. Pasqualigo τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1604.

2. G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 32, ἄρθρο 33.

3. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 54, 59.

4. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 58.

5. G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 29.

6. Fanti. Ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν ποὺ στέλνονταν στὰ Κύθηρα ἐποίκιλλε κατὰ ἐποχὰς καὶ μέρος τῶν πεζῶν ποὺ ἔδρευε στὸ Καψάλη φρουροῦσε περιοδικὰ καὶ τὸ φρούριο τοῦ Μυλοποτάμου (K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 51 – 52, 57, τόμ. 6, σελ. 287, 290, 292.— Στ. Σπ α ν ἄ κ η, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. Δ', σελ. 64–65). Στὰ 1604 τὴν κεντρικὴ πύλη τοῦ Borgo ἔπρεπε νὰ φυλάσσουν 30 ἄνδρες, ποὺ ἀνάμεσά οὗς περιλαμβάνονταν καὶ ἓνας βαθμοφόρος, τυφεκιοφόρος καὶ κανονιοβολεῖς (Ἀναφορὰ τοῦ V. Pasqualigo τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1604 καὶ K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 294 – 5).

7. K. Σάθα, ὁ.π., τόμ. 5, σελ. 55, 60, τόμ. 6, σελ. 288.

8. Ὁ.π., τόμ. 6, σελ. 290 – 292 — V. L a m a n s k y, ὁ.π., σελ. 668 – 669. — G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 18 – 19.

9. K. Σάθα, ὁ.π., τόμ. 5, σελ. 63.

τοῦνται ἀπὸ τὸ δημόσιο ὡς ἀπλοῖ στρατιῶτες (soldati). Οἱ ἱππεῖς αὐτοὶ ὄχι μόνον ἀπομυζοῦσαν τὸ ταμεῖο χωρὶς νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες ποῦ ὀφείλαν, ἀλλὰ ταυτοχρόνα ἀπομακρύνονταν συχνὰ ἀπὸ τοὺς στρατῶνες τοῦ φρουρίου καὶ μὲ τὰ ἄλογά τους εἰσέρχονταν στὴν κατοικημένη περιοχὴ, ὅπου ἐπιδίδονταν σὲ ἀνάρμοστες πράξεις καὶ ἐπέφεραν ζημιὰς στὰ χωράφια¹.

Β. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

1. Γενικὲς Σύνθηκες.

στίχ. 7. . . ἀπὸν μᾶς ἤβρες δίχως νομί, δίχως κρασί καὶ δίχως πολλὰ ἄλλα χραιζόμενα τῆς ζωῆς μας . . .

στίχ. 10 - 11 (προνόησες) . . . ναρέθι στάρι καὶ ἄλλα χραιζόμενα . . .

στίχ. 12 - 13 . . . γλητώσαμε ἀπὸ τὴ μεγάλη πενούρια

στίχ. 17 . . . ἀπὸν ἤμεσταν ντεσπεράδοι νὰ μισέψουμε ὄλοι οἱ πλέα νὰ ντεζαμπιτᾶρομε . . .

στίχ. 36 - 37 ἐγλήτωσές μας ἀπὸ τὴ μεγάλη πῆνα . . .

Τὰ Κύθηρα, νησί ὀρεινὸ μὲ μικρὸ σχετικὰ καλλιεργήσιμο χῶρο, εἶχε μικρὴ γεωργικὴ παραγωγὴ, ποῦ δὲν ἔφτανε γιὰ νὰ θρέψει τοὺς κατοίκους του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ στρατηγικὴ του σημασία, κυρίως ὡς παρατηρητηρίου², καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελοῦσε σταθμὸ γιὰ τὰ καράβια, ποῦ ἔπλεαν ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, τὸ εἶχαν καταστήσει στόχο τῶν πειρατῶν καὶ τῶν Τούρκων ἐπιδρομέων· τὶς ἐπιθέσεις τῶν τελευταίων εὐνοοῦσε καὶ ἡ πλημμελὴς ὀχύρωση καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τοῦ νησιοῦ³. Στὸ ἐσωτερικὸ, ἐξ ἄλλου, ἡ συμπεριφορὰ τοῦ στρατοῦ, τῶν Βενετῶν διοικητῶν καὶ τῶν ντόπιων ἀρχόντων ἐπέτειναν περισσότερο τὶς δυσμενεῖς γιὰ τὸ λαὸ συνθῆκες. Ὁ πληθυσμὸς ἀντιμετώπιζε ἔτσι συνεχῶς τὸ φάσμα τῆς πείνας καὶ κατεύφευγε συχνὰ στὴ λύση τῆς μετανάστευσης⁴. Εἰδικότερα, στὰ χρόνια ποῦ χρονολογεῖται τὸ ἔγγραφὸ μας ἡ κατάσταση παρουσιάζεται τραγικὴ. Τὰ ἔτη 1603 καὶ 1604 στὴν Ἀνατολὴ ὑπῆρξε γενικὴ σιτοδεία⁵, ἡ ὁποία ἦταν φυσικὸ νὰ πλήξει ἰδιαίτερα ἓνα φτωχὸ τόπο ὅπως τὰ Κύθηρα. Ὁ Γενικὸς

1. G. Pojago, δ.π., σελ. 51 - 52.

2. Οἱ Βενετοὶ ἀπεσταλμένοι στὶς ἀναφορὰς τοὺς ἀποκαλοῦν χαρακτηριστικὰ τὸ νησί «μάτι τῆς Κρήτης» (Βλ. V. Lamansky, Secrets d'Etat de Venise, σελ. 664).

3. V. Lamansky, δ.π., σελ. 667.

4. Τὸ φαινόμενο ἦταν πολὺ συνηθισμένο (V. Lamansky, δ.π., σελ. 668. Βλ. καὶ Κ. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 6, σελ. 288, στίχ. 10 - 21 : Ὁ Zuanne Superando μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Venier ἀπῆλλασσαν γιὰ πέντε χρόνια ἀπὸ τὴ φορολογία ὅσους θὰ ἤθελαν νὰ κατοικήσουν στὸ νησί, ποῦ εἶχε ἐρημωθεῖ). Συνηθισμένος τὸς μετανάστευσης τῶν Κυθηρίων ἦταν ἡ κοντινὴ Πελοπόννησος (V. Lamansky, δ.π., σελ. 661).

5. ASV, Senato, Dispacci Rettori, Candia (1603 - 4), χ.σ., ἀναφορὰ τοῦ Pasqualigo τῆς 10 Σεπτεμβρίου 1604.

Προνοητής Κρήτης σέ έκθεσή του τῆς 28 Αύγουςτου 1603¹ τονίζει τῇ μεγάλη ἔλλειψη σιτηρῶν, ποὺ ὑπῆρχε στὸ μικρὸ αὐτὸ νησί. Ἡ Βενετία ὅμως δὲν ἀντιμετώπισε τὴν κατάσταση μὲ τὴν ἀνάλογη σοβαρότητα. Στὸν ἀπολογισμό τοῦ Σεπτεμβρίου 1604, τὸν σχετικὸ μὲ τὰ ἐφόδια σὲ σιτηρά, τὰ ὁποῖα εἶχαν σταλεῖ στὰ φρούρια καὶ τίς πόλεις τῆς διοικήσεως Κρήτης, δὲν ὑπῆρχε μερίδα ἀντίστοιχη γιὰ τὰ Κύθηρα² κι αὐτό, γιατί οἱ *Provveditori alle fortezze* στίς 10 Μαΐου 1603 ἀποφάσισαν νὰ σταλοῦν ἐκεῖ ξυλεῖα μόνο καὶ σίδηρος, ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα ὑλικά περιορίστηκαν σὲ συστάσεις πρὸς τὴ διοίκηση Κρήτης νὰ ἀναλάβει τὴ σχετικὴ φροντίδα³. Ὁ ἴδιος ὁ *Pasqualigo* διεκτραγωδεῖ χαρακτηριστικὰ τὴν κατάσταση: «...per la gran carestia haverebbero desabitato overo sariano morti.....»⁴.

Ἄμεσες ἦταν οἱ ἐπιπτώσεις τῶν παραγόντων αὐτῶν πάνω στὴ δημογραφικὴ κατάσταση τοῦ νησιοῦ, τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ προσπαθοῦσαν μὲ εὐνοϊκὰ γιὰ τὸν πληθυσμὸ μέτρα νὰ βελτιώνουν⁵.

2. Κοινωνικὲς τὰξεις.

Τὴν αἴτηση ποὺ ἐκδίδουμε ἐδῶ τὴν ἀπευθύνει πρὸς τὸν *Pasqualigo* ὁ «πόπολος» τῶν Κυθήρων (στίχ. 2, 33, 61, 77), τὸν ὁποῖον ἀποτελοῦν οἱ «πτωχοὶ» (στίχ. 30, 39, 47, 49, 51) ἢ ἀλλιῶς «φτωχοὶ κωδεσπότες» (στίχ. 43). Ἐνα ἀπὸ τὰ παράπ ονά τους, ποὺ μὲ ἔμφαση τονίζουν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, εἶναι ὅτι συχνὰ παραπλανήθηκαν, καταπιέσθηκαν καὶ ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τοὺς «τζίταδίνους» (στίχ. 32, 39, 48), οἱ ὁποῖοι εἶναι «ἀφέντες τους» (στίχ. 32) καὶ ἔχουν χαρακτήρα κακὸ καὶ παμπόνηρο (ἀστοῦτοι) (στίχ. 39). Γίνεται, μὲ ἄλλα λόγια, στὸ κείμενο αὐτὸ σάφης ἀναφορὰ σὲ δυὸ κοινωνικὲς τάξεις τοῦ νησιοῦ: μιὰ ἀνώτερη καὶ ἡγετικὴ, τοὺς «τζίταδίνους», καὶ μιὰ ὑποδεέστερη, τὸν «πόπολο». Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ ἐξῆς:

1. ASV, Senato, Dispaci Rettori, Candia (1603 - 4).

2. ASV, δ.π. Τὸ ἔγγραφο ἀναφέρει μόνο, ὅτι τῇ χρονίᾳ αὐτῇ δὲν εἶχαν σταλεῖ σιτηρά στὰ Κύθηρα, ὅπως εἶχε γίνει μὲ ἄλλα φρούρια.

3. ASV, *Provveditori alle fortezze*, Busta 36, libro secondo delle risposte.

4. ASV, Sena to, Dispaci Rettori, Candia (1603 - 4), ἀναφορὰ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1604. Κατάσταση ποὺ εὐνοήθηκε καὶ ἀπὸ τίς δυσμενεῖς συνθῆκες, ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἤδη στὰ ἀμέσως προηγούμενα ἔτη, ἀφοῦ στὰ 1589 τὸ ἕνα τρίτο τῶν κτημάτων ἔμενε ἀκαλλιέργητο ἀπὸ ἔλλειψη κατοίκων (Στ. Σπανάκη, *Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Α', σελ. 193).

5. Οἱ σχετικὲς εἰδήσεις παραδίδουν τοὺς παρακάτω ἀριθμούς: 1545 = 360 οἰκογένειες, δηλ. 1850 ἄτομα περίπου (Κ. Σάθα, *Μνημεῖα*, τόμ. 6, σελ. 289, στίχ. 32), 1563 = 3000, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 600 στρατεύσιμοι (V. L a m a n s k y, δ.π., τόμ. II, σελ. 661), 1578 = 3262 (Σπ. Μ. Θεοτόκη, *Ἀναμνηστικὸν τεῦχος*, σελ. 13, χωρὶς παραπομπή), 1586 - 1587 = ἐγκατάσταση 12 νέων οἰκογενειῶν, 1589 = 4173, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 1000 στρατεύσιμοι (Στ. Σπανάκη, *Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Α', σελ. 193 - 194), 1760 = 6000 (Σπ. Μ. Θεοτόκη, δ.π.).

Οἱ τζίταδῖνοι τοῦ ἐγγράφου μας εἶναι οἱ γνωστοὶ *cittadini* τῶν βενετικῶν κτήσεων, ἡ δευτέρα σὲ δύναμη καὶ πολιτικὰ δικαιώματα τάξη, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν ἀστοί¹, καὶ εἶχαν κάποια συμμετοχὴ στὴν τοπικὴ διοίκηση καταλαμβάνοντας ὀρισμένα ὑπαλληλικά ἀξιώματα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ πόπολος ἀντιπροσώπευε τὴν τρίτη καὶ ταπεινότερη τάξη τῶν βενετικῶν κτήσεων, ἡ ὁποία συμπεριελάμβανε τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ποπολάρους, τοὺς φτωχοὺς δηλαδὴ τῶν ἀστικῶν κέντρων². Ἐπειδὴ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ αἰτήματα ποὺ διατυπώνονται στὸ ἐκδιδόμενο κείμενο ἀφοροῦν θέματα γεωργοκτηνοτροφικὰ καὶ στὸ στίχο 61 ἡ λέξη «πόπολος» ἀναφέρεται ὡπωσδήποτε στοὺς χωρικοὺς, πιστεύουμε ὅτι αὐτοὺς κυρίως ἀφορᾷ ἡ ἐκδιδόμενη αἴτηση.

Οἱ χωρικοί : Ἀρχικά στὰ Κύθηρα ὑπῆρχαν χωρικοὶ πάροικοι, δηλαδὴ δοῦλοι καὶ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ φέουδου, μοιρασμένοι στοὺς δυὸ συμμετόχους τοῦ νησιοῦ, τοὺς Venier καὶ τὴ Βενετία. Ἐκμεταλλευόμενοι ὅμως τὴν ἐπιθυμία τῶν Βενετῶν νὰ ἐποικίσουν τὸ ἐρημωμένο νησί, ζήτησαν καὶ ἐπέτυχαν στὰ 1545 νὰ μετατραποῦν σὲ ἀπελεύθερους (*franchi e liberi*), μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ συνέχιζαν νὰ καταβάλλουν φόρους στοὺς πρώην κυρίους τους, δηλαδὴ στοὺς Venier τὴ δεκάτῃ τῶν ζώων, ἡ ὁποία γιὰ τοὺς ἀπελεύθερους ἀντιπροσώπευε ἕνα 4%, καὶ στοὺς Βενετοὺς τὴν τρίτη (*terzaria*) τῶν σιτηρῶν. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ δουλεία ἴσχυσε γιὰ ὅλους τοὺς χωρικοὺς τοῦ νησιοῦ, ποὺ ταυτόχρονα ἀπέκτησαν καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεταβιβάζουν κληρονομικὰ στοὺς ἀπογόνους τους τὸ προνόμιο αὐτό³. Στὰ κατοπινὰ ἔγγραφα ἀποκαλοῦνται ἀπλῶς *contadini*.

Νομικὰ ἡ θέση τῶν χωρικῶν τῶν Κυθήρων ἦταν καλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν *francomati* τῆς Κύπρου⁴ καὶ συνίστατο στὴν ἀλλαγὴ τῆς ιδιότητος τοῦ δούλου μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ ὑπηκόου. Καλλιεργοῦσαν μικρὴ ιδιόκτητη κτηματικὴ περιουσία καὶ κοπάδια ζώων. Ἐπειδὴ τὸ νησί ἦταν μικρὸ καὶ ὁ φόβος τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν συνεχῆς, φαίνεται ὅτι κατοικοῦσαν κοντὰ στὰ ἰσχυρὰ φρούρια γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν προστασία⁵. Στὰ 1590 πέτυχαν

1. Κάτι ἀνάλογο μὲ τοὺς Bourgeois τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης, τάξη τῆς ὁποίας ἡ δημιουργία καὶ ἐξέλιξις κατὰ περιόδους καὶ ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ ποικίλλει. (βλ. H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen âge*, nouvelle édition, Paris 1969, σελ. 45 - 46, 49 - 50 καὶ passim).

2. Γιὰ τίς τάξεις τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν Γ. Σ. Πλουμίδη, Οἱ βενετοκρατούμενες Ἑλληνικὲς χῶρες μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503 - 1537), Ἰωάννινα 1974, σελ. 44 - 48.

3. Κ. Σάθα, *Μνημεῖα*, τόμ. 5, σελ. 55, στίχ. 15 - 21, 60, στίχ. 26 - 32 - Στ. Σπανάκη, *Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Α', σελ. 194.

4. Γ. Σ. Πλουμίδη, ὁ.π., σελ. 52 - Ν. Svoronos, *Droits et institutions franques du Royaume de Chypre*, δακτυλογραφημένη ἀνακοίνωσις στὸ XVο διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο, Athènes 1976, σελ. 5 - 8.

5. Κ. Σάθα, *Μνημεῖα*, τόμ. 6, σελ. 287.

νά ανατεθεί στην τάξη τους ή ευθύνη για τὸν καθορισμὸ τῆς φορολογίας ἐπὶ τῶν γεωργικῶν προϊδόντων· οἱ ἐκτιμητὲς θὰ ἦταν τρεῖς χωρικοί, ἕνας ἀπὸ κάθε περιοχὴ¹. Χρησιμοποιοῦνταν ἐξαντλητικὰ γιὰ τὶς νυχτερινὲς φρουρὲς τοῦ φρουρίου καὶ γιὰ ἄλλες ἀγγαρεῖες πρὸς ὄφελος τοῦ Δημοσίου, ἀλλὰ ἀμειβόνταν γιὰ τὶς ὑπηρεσίες αὐτὲς² καὶ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ πληρώνουν κάποιον γιὰ νὰ τοὺς ἀντικαθιστᾷ³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ αὐτοὶ σήκωναν τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς φορολογίας. Οἱ παραπάνω παραχωρήσεις ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν ἄμεση ἀνάγκη νὰ λυθεῖ τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ οἱ συνηθισμένες αὐθαρεσίες τῶν προνοητῶν καὶ ἡ στάση τῶν cittadini ὁδηγοῦσαν στὴν καταστρατήγησή τους μὲ θλιβερὲς συνέπειες γιὰ τοὺς φτωχοὺς χωρικοὺς.

Οἱ cittadini : Μὲ τὴν καλλιέργεια ὅμως τῆς γῆς ἦταν συνδεδεμένη καὶ ἡ ζωὴ τῶν Κυθηρίων ἀστῶν. Οἱ ἐκδεδομένες πηγὲς ἀπηχοῦν τὴν παρακάτω σταδιακὴ διαμόρφωση τῆς τάξης τους. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση πρῶτος ἐλεύθερος ἄνθρωπος στὰ Κύθηρα ὑπῆρξε ὁ Λέων Κασσιμάτης, ποὺ μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ δέχτηκε πρόσκληση τῶν Venier νὰ ἐποικίσει μὲ τὴν οἰκογένειά του τὸ νησί, ἐνῶ ἀργότερα στοὺς πρῶτους cittadini συμπεριλαμβάνονταν Ἕλληνες, ἀπόγονοι ἐξώγαμων παιδιῶν τῶν Ἰταλῶν φεουδαρχῶν⁴. Πλούσιοι cittadini ἦταν οἱ ἐκμισθωτὲς τῶν κτημάτων τῶν Venier. Ἀπὸ τὰ 1503 οἱ cittadini εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ στέλνουν διμελὴ ἀντιπροσωπεία γιὰ νὰ παρίσταται στὴν ἐκτίμηση ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Venier τῶν σιτηρῶν καὶ στὴν ἀπογραφή τῶν παροίκων. Τοὺς ἀντιπροσώπους ὀριζε ἡ διοίκηση τῆς Κρήτης, ἀπὸ τὴν ὁποία ἦταν ἐξαρτημένα τὰ Κύθηρα⁵. Στὰ 1562 ζήτησαν οἱ ἐκτιμητὲς τῶν σιτηρῶν νὰ γίνουν στὸ ἐξῆς τρεῖς καὶ νὰ προστεθεῖ στοὺς δύο, Βενετὸ καὶ Venier, καὶ ἕνας δικὸς τους, τὸν ὁποῖο θὰ ἐξέλεγαν οἱ ἴδιοι (borghesani⁶ abitanti a San Dimitri et a Milopotamo) κατὰ πλειοψηφία (per la maggior parte de noi). Αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ πρώτη

1. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 12 - 13, ἀρθρο 17.

2. Ἀρχικὰ μὲ τέσσερα quadrini καὶ μετὰ τὸ 1573 μὲ ἕνα χρητικὸ marcello, ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 20 soldini (ὁ.π., σελ. 25) Τὰ μέλη τῆς φρουρᾶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀρχηγό, ἦταν πάντοτε χωρικοὶ (... gridando la guardia et altri villani : ἀναφορὰ τοῦ Pasqualigo τῆς 29 Δεκεμβρίου 1604).

3. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 15, ἀρθρο 26.

4. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5. (Memorie di Cerigo), σελ. 302, 305, 306.

5. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 49, στίχ. 27 - 29.

6. Ἀπὸ τὸ borgo (Βούργο) = προάστειο τοῦ κάστρου. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ προέλευση τῶν βούργων, τὴν ἐξέλιξη τους καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ πληθυσμοῦ τους βλ. H. Pirrenne, ὁ.π., σελ. 36 - 37 κ. ἐξ. — Εἰδικώτερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα Guide Internationale d' Histoire Urbaine, Τόμ. 1 : Europe, Préparé par la Commission internationale sous la direction de Philippe Wolff - Commission internationale pour l' Histoire des villes, Paris 1977, τὰ ἀρθρα La ville Byzantine τῆς Hélène Ahrweiler, σελ. 22-31 καὶ Grèce, τῶν Nicolas Svoronos et Spiros Asdrachas, σελ. 228 - 245. Στὶς σελ. 228 - 230 La

κίνηση για ούσιαστική πολιτική και κοινωνική χειραφέτησή τους. Οι Βενετοί συνήνεσαν, αλλά για την έκλογη του Κυθήριου έκτιμητῇ ὄρισαν ἄλλη διαδικασία, πού ἐπέτρεπε μιὰ πολὺ πιὸ ἐμμεση συμμετοχὴ στὰ δημόσια πράγματα· θὰ τὸν ἐξέλεγαν ἐκλέκτορες, προερχόμενοι ἀπὸ τοὺς γεροντότερους καθενὸς ἀπὸ τὰ τρία κάστρα¹. Παράλληλα ἡ τάξη αὐτὴ ἀσκοῦσε σὲ μεγάλη ἔκταση τὸ ἐμπόριο², τὸ ὁποῖο τῆς ἐξασφάλιζε πλουτισμὸ κι ἔτσι οἱ *cittadini*, πού ἤδη εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ συνέρχονται σὲ Συμβούλιο, ἔπεισαν στὰ 1566 τὸν προνοητὴ τους νὰ εἰσηγηθεῖ στὴ Βενετία τὴν καθιέρωση κλειστοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν του (*serrata*)³, πράγμα πού ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση καὶ ἰδρυσὴ του. Τὸ αἶτημα ἔγινε πραγματικότητα στὰ 1572⁴.

Ἡ ἰδρυση τοῦ Συμβουλίου ἐπέτρεψε ἕναν κοινωνικὸ μετασχηματισμὸ, καθὼς ξεχώρισε μιὰ ὀλιγομελὴ μεγαλοαστικὴ ὁμάδα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη τάξη. Γιὰ τὸν ἀκριβέστερο ταξικὸ προσδιορισμὸ τῶν *cittadini* τῶν Κυθήρων ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὅταν οἱ Βενετοὶ ἰδρυσαν τὸ Συμβούλιό τους, χρησιμοποιοῦσαν γι' αὐτοὺς πάντοτε τὴν τιμητικὴ προσωνυμία «*spettabili*» (= ἀξιότιμοι), ἀλλὰ ποτὲ τὰ «*nobili*» ἢ «*gentiluomeni*»⁵ (= εὐγενεῖς, εὐπατρίδες), καὶ εἰσερχόμενος κάποιος στὸ Συμβούλιο ἀποκτοῦσε τὴν ιδιότητα τῆς *urbanità* καὶ ὄχι τῆς *nobiltà*⁶.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Βενετοὶ ἀποικοι κράτησαν ζηλότυπα γιὰ τὸν ἑαυτοὺς τὸν τίτλο τοῦ εὐγενοῦς, μὲ ἐξαίρεση τίς περιοχὲς ὅπου ὑπῆρχαν ὑπολείμματα Βυζαντινῶν ἀρχόντων⁷. Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι στίς ἄλλες βενετικὲς ἀποικίες οἱ εὐγενεῖς μαζί μὲ τοὺς ἀστοὺς (*nobili* καὶ *cittadini*) ἀποτελοῦσαν

période de la domination ottomane. Χρήσιμη βιβλιογραφία στίς σελ. 231 – 233 (Documents d'Archives) καὶ σελ. 234 – 245 (Elements de Bibliographie).

1. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 11, ἀρθρο 13.

2. Σὲ ἀπόφαση σχετικὴ μὲ τοὺς χωρικοὺς ὑπῆρχε ὁ παρακάτω ἐνδεικτικὸς χαρακτηρισμὸς: «*tre uomini da bene... quali non siano marcadanti*» (G. Pojago, ὁ.π., σελ. 13) Καὶ στίς πόλεις τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης ἀντίστοιχα ἔμποροι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἀστοὶ (H. Pirenne, ὁ.π., σελ. 38).

3. K. Σάθα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 65, σημ. 1 — G. Pojago, ὁ.π., σελ. 31, ἀρθρο 24.

4. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 34 καὶ 35. Τὰ ὀνόματα τῶν πρῶτων μελῶν στίς σελ. 36 – 38. Τὸ καταστατικὸ στίς σελ. 38 – 43.

5. Βλ. Γ.Σ. Πλουμίδη, ὁ.π., σελ. 44.

6. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 37.

7. Ὅταν ἀργότερα χρειάστηκε νὰ ἀνταμείβουν μὲ τίτλους πολλοὺς Ἕλληνες γιὰ τίς ὑπηρεσίες πού εἶχαν προσφέρει στὴ Γαληνότατη ἐφεῦραν τὴν τοπικὴ εὐγένεια, ἡ ὁποία ὁμῶς παρέμεινε πάντα ὑποδεέστερη τῆς βενετικῆς (Στεφ. Ξανθοῦδίδου. Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Texte und Forschungen zur Byzantinisch – Neugriechischen Philologie, Athen 1939, σελ. 124 – 142 καὶ κυρίως 129 – 134 – Στυλ. Ἀλεξίου, Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς, Κ.Χ., τόμ. 8 (1954), σελ. 92, 93 – 94.

τὴν ἡγεσία τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, καὶ ὅτι συχνὲς ὑπῆρξαν οἱ διαμάχες τῶν δυο αὐτῶν τάξεων· πολλές φορές οἱ ἄστοι προσπάθησαν νὰ ἰδρῦσουν δικό τους Συμβούλιο, παράλληλο πρὸς ἐκεῖνο τῶν εὐγενῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἀντιδρούσαν καὶ τοὺς ἐμπόδιζαν¹. Στὰ Κύθηρα δὲν ὑπῆρχαν, ὅπως φαίνεται, παλιές Βυζαντινὲς ἀρχοντικὲς οἰκογένειες πρὶν ἔλθουν οἱ Ἱταλοὶ φεουδάρχες ὡς κύριοι τοῦ νησιοῦ· γι' αὐτὸ ἐδῶ μοναδικοὶ εὐγενεῖς ἦταν τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας Venier καὶ οἱ Βενετοὶ διοικητές, γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ γιατί δὲν γίνεται καμιὰ μνεῖα εὐγενῶν στὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδουμε. Ἡ ἀπουσία αὐτόχθονων εὐγενῶν συνετέλεσε ὅπωςδὴποτε στὴν τελικὴ ἐπιτυχία τῆς προσπάθειας τῶν cittadini νὰ ἰδρῦσουν Συμβούλιο, καθὼς αὐτοὶ ἦταν οἱ μόνοι προὔχοντες τοῦ πληθυσμοῦ καὶ δὲν εἶχαν ἔτσι νὰ ἀντιμετωπίσουν τίς ἀντιδράσεις κάποιας ἰσχυρότερης τάξης.

Οἱ cittadini εἶχαν ἐδῶ πάντα τὸ δικαίωμα νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ μεταφέροντας ὡς πρέσβεις τὰ αἰτήματά του στὴ Βενετία², καταλάμβαναν γενικὰ θέση ἡγετικὴ στοὺς φορεῖς τῆς τοπικῆς ἀμυνας καὶ μποροῦσαν νὰ ὑποβάλλουν ὑποψηφιότητα γιὰ διάφορες τοπικὲς ὑπαλληλικὲς θέσεις³. Μὲ βάση τὰ ἄρθρα ποὺ ὑπῆρχαν στὸ ἰδρυτικὸ καταστατικὸ τοῦ Συμβουλίου τους οἱ cittadini τῶν Κυθέρων μπόρεσαν νὰ διευρύνουν τὰ πολιτικὰ δικαιώματά τους καὶ τὴ συμμετοχὴ τους στὰ κοινὰ καὶ ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν ὀρισμένους κρατικούς ὑπαλλήλους⁴. Οἱ κατακτήσεις αὐτὲς μαζί μὲ τὸν καθορισμὸ κλειστοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου ἐνίσχυσαν τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς στὴν τάξη αὐτὴ, ἀφοῦ ἡ διαφοροποίησή της ἀπὸ τίς ἄλλες κοινωνικὲς κατηγορίες γινόταν μεγαλύτερη καὶ πὺδ συγκεκριμένη. Τὴν διαφοροποίησή αὐτὴ δείχνουν μὲ σαφήνεια οἱ ἀντιδιαστολὲς ποὺ περιέχονται σὲ ἓνα σχετικὸ μὲ τοὺς cittadini κείμενο τοῦ Capitano General πρὸς τὸν προνοητὴ τῶν Κυθέρων⁵. «Οἱ cittadini δὲν πρέπει νὰ ὑπόκεινται σὲ ὑποχρεώσεις ποὺ δὲν ἀρμόζουν σὲ ἄλλους παρὰ μόνο σὲ πληβεῖους» καὶ παρακάτω «Οὔτε σὲ εὐγενεῖς οὔτε σὲ τζιταδίνους παρὰ μόνο σὲ ἐμπόρους καὶ σὲ ἄλλα ἀστικά ἄτομα πρέπει νὰ ἀνατίθεται τέτοια ὑπηρεσία».

1. Ἐρ. Λοὐντζη, Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν, ἐν Ἀθήναις 1856, σελ. 48 - 50.

2. Κ. Σάθα, Μνημεῖα τόμ. 5, σελ. 53, στίχ. 15 κ. ἐξ., σελ. 56.

3. Βλ. παραπάνω, σελ. 152 - 153, καὶ ἀναφορὰ τοῦ V. Pasqualigo τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1604 «questi principali cittadini che tengono carichi graduati».

4. Τρεῖς δικαστὲς γιὰ μικρὲς ἀστικὲς δίκες, δυὸ ἀγορανόμους (giusticieri) γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς τιμῆς τῶν εἰδῶν κοινῆς διατροφῆς, τρεῖς ἐφοριακοὺς (tansatori) σὲ ἔκτακτες περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες θὰ χρειάζοταν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ταμείου τοῦ νησιοῦ, καὶ τὸν γραμματέα (cancellier) τοῦ Συμβουλίου, ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ γραμματικὸς τῶν παραπάνω τριῶν δικαστῶν καθὼς καὶ τοῦ Βενετοῦ cancellier στὴν ἐκτίμηση τῶν φόρων (G. Pojago, ὁ.π., σελ. 31, ἄρθρο 17, 39, ἄρθρο 6, 40 ἄρθρο 10, 41, ἄρθρο 15).

5. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 63.

Μιά που ή τρίτη τάξη περιελάμβανε και άλλο σκέλος, τούς ποπολάρους, πρέπει να συμπληρώσουμε διευκρινιστικά τα παρακάτω : Φαίνεται ότι στα Κύθηρα άργησαν να φανούν οι όροι, που στην Κρήτη και στα Έπτάνησα ευνόησαν την ανάπτυξη πλήρους άστικής κοινωνίας και επομένως στη διαμόρφωση ιδιαίτερης τάξης ποπολάρων. Ό γεωργοκτηνοτροφικός χαρακτήρας των αίτημάτων του «πόπολου» στην έκδιδόμενη αίτηση μάς πείθουν, όπως είπαμε, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ό όρος άφορα τούς γεωργούς¹. αλλά και οι άλλες ιστορικές πηγές άπηχούν μια οικονομία γεωργική στο μεγαλύτερο μέρος της. Επίσης μέχρι και τον 17ο αιώνα δεν συναντούμε μνείες άλλων κοινωνικών τάξεων εκτός από τούς *cittadini* και τούς χωρικούς². Ακόμη και στα τέλη του 17ου αιώνα, όταν το κατ' έξοχην άστικό κέντρο, το *borgo* του Καψάλη, μαρτυρείται πυκνοκατοικημένο³, το νησί διέθετε πολύ λίγους κατοίκους⁴. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα - μια που οι πράξεις των τοπικών νοταρίων που θα μάς διαφώτιζαν με ασφάλεια μένουν ανέκδοτες - συμπεραίνουμε ότι στις αρχές του 17ου αιώνα οι ποπολάροι, αν υπήρχαν, θα ήταν αριθμητικά τόσο λίγοι, ώστε την τρίτη τάξη να αντιπροσωπεύουν οι γεωργοί⁵.

Ή έντονη έχθρότητα του πόπολου προς τούς *cittadini*, που κυριαρχεί στο έγγραφό μας, είναι φαινόμενο, το οποίο παρατηρείται και τον έπόμενο 18ο αιώνα⁶. Τις δυο αυτές τάξεις τις διαφοροποιούσαν οι οικονομικές δυνατότητες, ό τρόπος διαβίωσης και τα πολιτικά δικαιώματα. Οι *cittadini* έπρεπε να είναι οι φυσικοί προστάτες των χωρικών, και είναι άλήθεια ότι τούς

1. Ό Ν.Σ. Καλούτσης ταυτίζει τον «πόπολο» των Κυθήρων με τούς κατοίκους της έξοχης (Φ. Μ. Μπουμπουλίδου, Τό έν τη Βιβλιοθήκη Σπ. Λομβέρδου Άρχεϊον Παν. Χιώτου, «Παρνασσός» τόμ. 2 (1960), σελ. 539).

2. Μοναδική πιθανή εξαίρεση άποτελεί ένα κείμενο του 1572, σχετικό με τις κρατικές άποθήκες τροφίμων του φρουρίου, όπου γίνεται άναφορά στους *poverti contadini et abitanti* (G. P o j a g o, ό.π., σελ. 27). Ή τελευταία λέξη ένδέχεται να ύπονοει άτομα τα όποια κατοικούσαν στο κάστρο και δεν ήταν χωρικοί. Ή πρώτη ασφαλέστερη σχετική μνεία (έπί λέξη *popolari*) έρχεται πολύ άργότερα στα 1692 (G. P o j a g o, ό.π., σελ. 62).

3. Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας, τόμ. Ε', σελ. 254. Κάτοψη του *borgo* του Καψάλη δημοσιεύει ό Σπ. Θεοτόκης, Άναμνηστικό τεύχος, σελ. 82-83.

4. G. P o j a g o, ό.π., σελ. 59 - 63.

5. Με άλλα λόγια, αν πάρουμε σαν βάση την κοινωνική ιεράρχηση που δίνει ή άπόφαση του 1692, βρίσκουμε ότι τα Κύθηρα στις αρχές του 17ου αιώνα εμφανίζουν την παρακάτω κατάσταση :

nobili

cittadini

mercanti

altre persone civili

contadini

γύρω στους 40

ή πλειοψηφία των άστών κατοίκων

άνύπαρκτοι ή έλάχιστο ποσοστό

ή πλειοψηφία του πληθυσμού.

6. Ά. Άνδρεάδου, ό.π., τόμ. 2, σελ. 251, σημ. 4.

χωρικούς ἀφοροῦσε ἓνα μεγάλο μέρος τῶν πρεσβειῶν. Πέρα ἀπ' αὐτό, πρὶν ἀπὸ τὴ «serrata» του τὸ Συμβούλιο τῶν *cittadini* διέθετε εὐρύτερη λαϊκὴ βάση, καὶ συνάμα ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ πραγματοποιοῦνται Γενικὲς Συνελεύσεις τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, ὅπου μὲ τὴν προσέλευση καὶ τὴν σύμπραξη ὅλων τῶν τάξεων λαμβάνονταν καθολικὲς ἀποφάσεις¹. Οἱ Βενετοὶ ὅμως, ὅταν ἀναγκάστηκαν νὰ δεχτοῦν τὴν ἀναγνώριση τοῦ Συμβουλίου τῶν *cittadini*, φρόντισαν πρὶν ἀπ' ὅλα αὐτὸ νὰ γίνεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετεῖ ἀπόλυτα τὰ συμφέροντά τους. Στὰ συμφέροντα αὐτὰ προσαρμόστηκε τὸ Καταστατικὸ τοῦ Συμβουλίου. Οἱ ὅροι γιὰ τὴν ἐγγραφή περιόριζαν σημαντικὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν². Τὴν ἴδια στιγμή πού ἐξαιροῦσαν τιμητικὰ τὴν τάξη τῶν *cittadini* οἱ Βενετοὶ ὑποβίβαζαν τοὺς χωρικούς, καταργώντας φορολογικὲς ἀπαλλαγές τίς ὁποῖες εἶχαν θεσπίσει γι' αὐτοὺς τὰ περασμένα ἔτη³. Ἀκόμη, οἱ Βενετοὶ διοικητὲς ἐλεγχαν ἀπόλυτα τίς δραστηριότητες τοῦ Συμβουλίου καὶ ἡ σύμφωνη γνώμη τους ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εἴσοδο κάποιου προσώπου σ' αὐτό. Παράλληλα, εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ εἰσάγουν στὸ Συμβούλιο ἀνθρώπους τῆς ἀρεσκείας τους, μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀνταμοιβῆς γιὰ ὑπηρεσίες πρὸς τὴ Γαληνότητα, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρα μεγάλη γι' αὐτοὺς παραχώρηση, μιά πού ἱεραρχικά ἡ *cittadinanza* τῶν Κυθήρων ἐρχόταν μετὰ ἀπὸ τὴν *cittadinanza veneta*, καὶ τὴν τελευταία αὐτὴ μόνο Βενετοὶμποροῦσαν νὰ τὴν ἔχουν⁴. Ἔτσι οἱ ἄποικοι δημιούργησαν μιὰ κλειστὴ πλούσια ἄρχουσα τάξη, μὲ ὅλα τὰ ἐχέγγυα τῆς συνεργασιμότητος μαζί τους. Οἱ *cittadini* γιὰ νὰ προοδεύσουν ἐκμεταλλεύονταν εὐκαιρίες σὲ βάρος τῶν χωρικῶν καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ καταπιέσεις τῶν ἐκμισθωτῶν τῶν κτημάτων τῶν Venier θεωρήθηκαν παράγοντας ἀνασταλτικὸς γιὰ τὸν ἐποικισμὸ τοῦ νησιοῦ. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ χάσμα πού δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στὶς δυὸ τάξεις μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου μεγάλωνε. Τὸ ἴδιο τὸ ἐκδιδόμενον ἔγγραφο (στίχ. 30 - 32) μᾶς δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ἡ τρίτη τάξη εἶχε ἐπανειλημμένα καταγγεῖλει μὲ ἔγγραφα στὸ διοικητὴ τὴ στάση τῶν *cittadini*.

Γ. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

1. Δικαστήρια.

στίχ. 25 : . . . τὸ τζιβίλ . . . τὸ κρημινάλε . . . Στὰ Κύθηρα δύο ἦταν τὰ

1. Κ. Σάθρα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 53, στίχ. 15 κ. ἐξ.

2. Στὰ 1572 ἀριθμοῦσε μόνο 40 (G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 36 - 37).

3. Κ. Σάθρα, Μνημεῖα, τόμ. 5, σελ. 64, στίχ. 1 - 29. Οἱ ἀπαλλαγές εἶχαν ἀποφασισθεῖ στὰ 1545 (ὁ.π., σελ. 60 - 61, στίχ. 38 - 2, σελ. 61 - 62, στίχ. 20 - 12).

4. Γιὰ τὰ εἶδη τῆς *cittadinanza veneta* βλ. M. Ferro, Dizionario del diritto comune e veneto del avvocato, vol 1 - 2, seconda edizione, Venezia 1845 - 1847, τόμ. 1, σελ. 396 - 398. Στὶς βενετικὲς κτήσεις ἔσχυε ἡ *cittadinanza veneta* «*de extra*», πού οἱ κάτοχοί της εἶχαν ὀρισμένες ἐμπορικὲς διευκολύνσεις. Γιὰ τὴν ἀναγνώρισή της ἦταν ἀναγκαῖα ἡ προσκόμιση ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα νὰ ἀποδεικνύουν τὴ βενετικὴ καταγωγή τοῦ ἀτόμου.

ἀρχικά καὶ σημαντικότερα δικαστήρια, τὸ ἓνα γιὰ τὶς ὑποθέσεις ἀστικοῦ δικαίου καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὰ ζητήματα ποινικοῦ δικαίου. Χρέη δικαστῆ ἐκτελοῦσε ὁ Προνοητὴς προσωπικᾶ¹. Ἡ ἔφεση γιὰ τὶς ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων αὐτῶν ὑποβαλλόταν πρὸς τὴ διοίκηση τῆς Κρήτης².

ἴσυχ. 32. . . τῶν τζινταδίνω μας διὰ ταῖς κηρσεις ὡποῦ ἐκάμναν.

στίχ. 38 - 39 : . . . κάπιαις σετέντζιαῖς κομφέσαις ἀποῦ κάπιοι . . . ἀπὸ τζι τζινταδίνους μας

Στὰ 1572 στὰ παραπάνω δύο δικαστήρια προστέθηκε κι ἓνα τρίτο, ὅταν οἱ cittadini ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τρεῖς δικαστές, οἱ ὁποῖοι δίκαζαν ἀστικὲς διαφορὲς ἕως τρία δουκάτα, συνερχόμενοι κάθε Δευτέρα καὶ Πέμπτη. Γιὰ τὶς ἀποφάσεις τῶν δικαστῶν αὐτῶν μπορούσε νὰ ὑποβληθεῖ ἔφεση στὸν Προνοητὴ τοῦ νησιοῦ³. Χρὴ γράμματέα τοῦ δικαστηρίου ἐκτελοῦσε ὁ γραμματέας (cancellier) τοῦ Συμβουλίου τῶν cittadini, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς ἀποστολὴ νὰ συγκεντρώνει τὶς καταγγελίες καὶ νὰ καταγράφει τὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις⁴.

2. Συντελεστές Δικαιοσύνης.

στίχ. 23. . . τὸν καντζιλιέρη τὸν Θεόδωρο Μπότζα

στίχ. 40 . . . τὸν κίρην τοῦ αὐτοῦ Μπότζα ἀποῦ ἦτον καντζιλιέρης.

Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸ Βενετὸ cancelliere, τὸν Γραμματέα τοῦ προνοητῆ. Ὁ cancelliere ἦταν ὁ ἀνώτερος δημόσιος ὑπάλληλος (Γραμματέας) τῆς τοπικῆς βενετικῆς διοικήσεως.

Οἱ δικαιοδοσίες τῶν cancellieri ἀπλώνονταν σὲ πολλοὺς τομεῖς. Ὁφείλαν νὰ εἶναι παρόντες στὴν ἐκτίμηση τῶν κτημάτων γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς φορολογίας⁵ καὶ νὰ τηροῦν ἐπίσημο βιβλίον πρακτικῶν γιὰ κάθε δραστηριότητα τῆς Κοινότητος (Comunità) τῶν ντόπιων ὑπηκόων⁶. Ὁ ρόλος τους στὸν τομέα τῆς Δικαιοσύνης ἦταν σημαντικός, ἀφοῦ συνέτασσαν τὶς δικογραφίες⁷. Οἱ cancellieri συνήθως δὲν γνώριζαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα - γεγονὸς ποὺ δημιουργοῦσε σύγχυση - καὶ συχνὰ ἔκαναν καταχρήσεις σὲ βάρος τοῦ πληθυσμοῦ.

Γιὰ τὴν οἰκογένεια Μπότζα δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληροφορία τὴν ὁποία μᾶς παρέχει τὸ ἴδιο τὸ ἔγγραφο (στίχ. 28 - 29) σχετικὰ

1. G. Rojago, δ.π., σελ. 16, ἄρθρο 34. σελ. 30, ἄρθρο 18. Πρβλ. καὶ Θ. Δ. Κριμπᾶ, Ἡ ἐνετοκρατούμενη Πελοπόννησος 1685 - 1715, «Πελοποννησιακὰ» τόμ. 1 (1956), σελ. 33 - Γ. Πλουμίδη, Οἱ βενετοκρατούμενες χώρες, σελ. 83.

2. Γ. Πλουμίδη, δ.π., σελ. 84.

3. G. Rojago, δ.π., σελ. 32, ἄρθρο 38, σελ. 40, ἄρθρο 11.

4. G. Rojago, δ.π., σελ. 40, ἄρθρα 10, 11.

5. Ὁ.π., σελ. 28, ἄρθρο 6.

6. Ὁ.π. σελ. 16, ἄρθρο 32.

7. Γ. Πλουμίδη, Οἱ βενετοκρατούμενες χώρες, σελ. 84.

μέ το Θεόδωρο· ὁ προνοητής Vincenzo Pasqualigo τὸν καταδίκασε σὲ ἀπαγχονισμό τιμωρώντας τον γιὰ τὶς καταχρήσεις του.

στίχ. 75. . . ἀζέντων. Ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω ἦταν οἱ φρουροὶ τῶν κάστρων. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι αὐτοὶ ἐκτελοῦσαν καὶ χρέη νυχτερινῆς ἀστυνομίας μὲ δικαιοδοσίες ἀντίστοιχες πρὸς αὐτὲς τῶν *custodi di notte*, οἱ ὁποῖοι περισυνέλλεγαν τοὺς τραυματισμένους σὲ συμπλοκὲς καὶ διεξήγαγαν τὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἀνάκρισης¹.

στίχ. 39. . . . καὶ ἀβοκάτι. Νομίζουμε ὅτι ἡ λέξη δὲν ἔννοεῖ τοὺς δικηγόρους τοῦ Δημοσίου (*Avvocati del Comune*)², ἀλλὰ τοὺς δικολάβους ἢ ὑποδικηγόρους³, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Λούντζης, οἱ ὁποῖοι ἀναλάμβαναν τὴν υπεράσπιση τῶν διαδίκων καὶ συντελοῦσαν στὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης. Οἱ δικηγόροι αὐτοὶ ἦταν ἐπιρρεπεῖς στὴν καταστρατήγηση τῶν κανονικῶν διαδικασιῶν⁴.

3. Δικαστικὰ τέλη

στίχ. 23 - 26. . . . τὸν καντζιλιέρη . . . ὠποῦ ἔπερνε . . . τζηκήνια.

στίχ. 49 - 50. . . . νὰ πέρουν τὸ τρίτω ὅσὰν ἀκουζαδόροι . . .

Τὰ δικαστικὰ τέλη στὶς βενετοκρατούμενες χώρες δὲν θεωροῦνταν κρατικὰ καὶ γι' αὐτὸ εἰσπράττονταν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀπένειμαν τὴ δικαιοσύνη⁵, μὲ τὴ μορφή τῶν *carati*⁶. Τὰ χρήματα προκαταβάλλονταν ἀπὸ τοὺς διαδίκους καὶ μετὰ τὴν ἐκδοση τῆς ἀποφάσεως ὁ χαμένος ἀποζημίωνε τὸν κερδισμένο γιὰ τὰ ἔξοδα ποὺ προπλήρωσε. Πληροφορίες γιὰ τὸ ὕψος τῶν τελῶν - τὸ ὁποῖο ἐποικίλλε ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητα τῆς δίκης - μᾶς δίνουν ὁ Ἐρ. Λούντζης καὶ ὁ Ἀ. Ἀνδρεάδης⁷. Γιὰ τὶς δίκες τῶν 1000 - 2.000 δουκάτων οἱ διάδικοι κατέβαλλαν ὡς τέλος τὸ 3 %. Τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἀναφέρεται καὶ στὸ στίχο 50 τοῦ ἐκδιδόμενου ἐγγράφου, καὶ αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ δίκες ποὺ διεξάγονταν στὰ Κύθηρα ἦταν συνήθως αὐτοῦ τοῦ ὕψους ; καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ συνολικὸ ποσὸ τοῦ τέλους ἀνερχόταν στὰ 30 - 60 δουκάτα.

στίχ. 49 - 50. . . . (οἱ τζιταδῖνοι) νὰ πέρουν τὸ τρίτω ὅσὰν ἀκουζαδόροι ἀνκαλλὰ καὶ ἐφενέτονε ὠπὸ τὸν καβαλιέρι η ντενούτζιαις. Ἡ παράγραφος εἶναι λίγο σκοτεινὴ. Πιθανὸν νὰ ἔννοεῖ ὅτι οἱ ἄστοι ἐκμισθωτὲς

1. Fr. Thiriet, *La Romanie Vénitienne au Moyen Age*, Paris 1959, σελ. 236.

2. Ὁ.π., σελ. 36. Βλ. καὶ Γ. Πλουμιδῆ, ὁ.π., σελ. 84, σημ. 3.

3. Ἐρ. Λούντζη, ὁ.π., σελ. 149-150. Βλ. καὶ G. Pojago, ὁ.π., σελ. 18-19.

4. Βλ. καὶ G. Pojago, ὁ.π., σελ. 44.

5. Ἀ. Ἀνδρεάδου, τόμ. 1, σελ. 244.

6. Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης βλέπε M. Ferro, *Dizionario del diritto commune e veneto*, στὸ ἀντίστοιχο λῆμμα.

7. Ἐρ. Λούντζη, ὁ.π., σελ. 146 - 147 - Ἀ. Ἀνδρεάδου, ὁ.π., σελ. 243 - 244, σημ. 8 τῆς σελ. 243.

τῶν κτημάτων τοῦ φρουδάρχη ὑπέβαλλαν τίς μηνύσεις ἐν ὀνόματι τῶν συμπερόντων του, ἀλλὰ κατόπιν καρπώνονταν οἱ ἴδιοι τὰ ὀφέλη τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως¹.

4. Δικαστικὴ διαδικασία

στίχ. 24 - 26. . . . (ὁ καντζιλιέρης) μᾶς ἤχε στρουσιάδους . . . εἰς κάθε ρεμότζιον τῆς καρέλας ἔπερνε ὀκτὼ κι δέκα τζηκήνια. . . . Ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου θεωρεῖ τὸ ποσὸ ὑπερβολικόν. Φαίνεται ὅτι οἱ τελικὲς εἰσπράξεις τοῦ cancellier ἀπὸ τὰ δικαστικὰ τέλη ξεπερνοῦσαν τὸ νόμιμο ποσὸ τῶν 30 - 40 δουκάτων. Αὐτὸ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴ σκόπιμη παράταση τῆς δίκης.

στίχ. 51 - 52 . . . κι ἐβάναν κι ἄλλους πτωχοὺς κι ἐκαρελάραν ἓνας τὸν ἄλλω κι τὸ νησι κατὰ κράτος ἦτονε χαλασμός. Οἱ δικαστικὲς διενέξεις ἀποτελοῦσαν κερδοσκοπικὴ ἐπιχείρηση γιὰ τοὺς συντελεστὲς τῆς δίκης καὶ ἡ ἐσκεμμένη πρόκληση ἢ ἡ παρατάσή τους ἀποτελοῦσε μέσο πλουτισμοῦ. Ἡ ἐμπλοκὴ τῶν ἀμαθῶν σὲ δίκες ἦταν συχνὸ φαινόμενο στὶς βενετοκρατούμενες περιοχές².

στίχ. 38 - 42. . . . κι ἀβοκάτι . . . τζι πτωχοὺς . . . ἐπέρνασι εἰς τὴν καντζιλάρια . . . κι ἐκάνναν τζι κομφέσαις κι (τζιταδαδίνοι δικαστὲς) ταῖς ἐπέμπασι ἡν ἐξεκουτζιὸν εἰς ἐλλίγον κερὸν. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς παρέβαιναν τὴν νανομισμένη γιὰ τὸ μικρὸ ἀστικὸ δικαστήριον διαδικασίᾳ. Τὶς ἀποφάσεις ὕφειλαν νὰ ἐκδῶσουν ὕστερα ἀπὸ δίκη οἱ τρεῖς δικαστὲς χωρὶς τὴν παρέμβαση τοῦ Βενετοῦ cancelliere. Τὸ εἰς ὀλίγον κερὸν σημαίνει πιθανότατα ὅτι οἱ δικαστὲς διέταζαν τὴν ἐκτέλεση τῆς ἀποφάσεως πρὶν λήξει ἡ προθεσμία γιὰ τὴν ὑποβολὴ ἔφεσης.

στίχ. 45 - 46. . . . ἡ ἀφεντία σου . . . ἔκαμε νὰ . . . γίνωνται . . . οἱ κομφέσαις . . . ἐμπροσθεν εἰς τὸ γιουδητζιον.

στίχ. 53 - 54 . . . ἔκαμες νὰ ὀρίζωνται ὅπιος ἔχι ἡντερέσε τζιβιλμέντε. Εἶδαμε ὅτι ἡ μὴ τήρηση τῆς διαδικασίας καθὼς καὶ ἡ οὐσιαστικὴ κατάργηση τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν δικαστῶν ἦταν φαινόμενο συνηθισμένο. Οἱ δικαστικοὶ ὑπάλληλοι σὲ συνεργασία μὲ τὴν ἡγετικὴ τάξιν τῶν cittadini προκαλοῦσαν δίκες καὶ ἀντίστοιχες καταδικαστικὲς ἀποφάσεις σὲ βάρος τῆς πτωχότερης τάξεως. Ἡ ἐπέμβαση ἔτσι τοῦ Pasqualigo ἦταν ἀναγκαία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως στὸν τομέα τῆς Δικαιοσύνης.

Δ. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

1. Ζῶα

στίχ. 64 - 66 : . . . τέσσερα τακατὸ ὡς λέσι τὰ καπίτωλα κι ὀρδενε. Γιὰ τὰ αἰγοπρόβατά τους οἱ Κυθήριοι πλήρωναν φόρο δεκάτης, ὁ ὁποῖος σύμ-

1. Cavaliere εἶναι ὁ ἱππέας καὶ ὁ κάτοχος τίτλου ἱπποτείας.

2. Παρόμοιες καταστάσεις περιγράφει καὶ ὁ Θ. Δ. Κριμπᾶς, Ἡ ἐνετοκρατούμενη Πελοπόννησος, σελ. 333 - 334.

φωνα μὲ ἀπόφαση τῆς Βενετίας ἀντιστοιχοῦσε στὰ δύο (2) ζῶα γιὰ κάθε μάνδρα, ποὺ διέθετε ἑκατὸ (100). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν τηροῦνταν καὶ θέλοντας νὰ ικανοποιήσουν τὶς ἀπαιτήσεις τῶν προνοητῶν, οἱ Κυθηριοὶ πρότειναν συμβιβαστικὰ στὸ σύνδικο Μπαρμπάριγο νὰ ἀυξηθεῖ τὸ ποσοστὸ τῆς δεκάτης στὰ 4 %, δηλαδὴ σὲ τέσσερα (4) ζῶα γιὰ κάθε κοπάδι τῶν ἑκατὸ (100) κεφαλιῶν¹.

στίχ. 67 : . . . νὰ μὴν διαλέγουν . . . τὰ θυλικά κι ἀρσενικά ὄμνια τὸν ἐφανῇ. Ἀπὸ τὴ φορολογία τῆς δεκάτης ἐξαιροῦσαν οἱ διατάξεις τὰ μεγάλα ζῶα, κυρίως τὰ ἀρσενικά, γιατί αὐτὰ χρησίμευαν ὡς ὄδηγοι τῶν κοπαδιῶν².

στίχ. 68 - 70 : . . . νὰ μὴν πέρνουν οὐδὲ ρεγάγιας Ἡ συνήθεια νὰ προσφέρονται στοὺς προνοητὲς δῶρα δὲν ἦταν κατοχυρωμένη νομικά. Ἐάν αὐτοὶ ἐπαιρναν κάποιο ζῶο πέρα ἀπὸ τὸ ποσοστὸ τῆς δεκάτης τὸ ὁποῖο ὀριζε ὁ φορολογικὸς νόμος, ὀφείλαν νὰ τὸ πληρώσουν. Σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω ποσοστὸ (4 %) δεκάτη πλήρωναν οἱ κάτοχοι κοπαδιῶν ποὺ περιλάμβαναν τουλάχιστο 25 κομμάτια. Οἱ Κυθηριοὶ ὅμως γιὰ νὰ ἀποφεύγουν τὴ φορολογία εἶχαν διανεμίει μεταξὺ τους τὰ κοπάδια μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἐλάχιστοι κατέχουν 25 ζῶα, μολονότι ἡ παραγωγή ἔδειχνε τὸ ἀντίθετο. Ἀργότερα ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀντιμετωπίσθηκε μὲ τὴν καθιέρωση χρηματικῆς φορολογίας γιὰ τὰ μικρότερα ποίμνια³.

στίχ. 55 - 58 : . . . κι ἐπέρναν . . . ἐν ἀρῆφι ὄβερο ἀρνή κι ἐπλερόναντο γαντζέταις τέσεροις ὃ κι πέντε . . . Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ζῶα ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν στὸ ποσοστὸ τῆς φορολογίας, οἱ προνοητὲς τοῦ νησιοῦ γιὰ τὴ διατροφή τῆ δικῆ τους καὶ τῶν στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς μποροῦσαν νὰ παίρνουν καὶ ἄλλα, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ ἀντίτιμο ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ καταβάλλουν. Σχετικὰ μὲ τὴ χρηματικὴ ἀξία τῶν ζώων ἔχουμε τὰ παρακάτω στοιχεῖα· πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1562 οἱ Proveditori γιὰ κάθε ζῶο ποὺ κατάσχεναν, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν ἦταν θηλυκὸ ἢ ἀρσενικὸ, μικρὸ ἢ μεγάλο, συνήθιζαν νὰ καταβάλλουν τὸ ποσὸ τῶν 8 soldini⁴, ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς χαμηλότερο τοῦ κόστους. Μετὰ ἀπὸ διαμαρτυρία τῶν Κυθηρίων οἱ Βενετοὶ ὄρισαν τὶς παρακάτω τιμὲς γιὰ τὰ αἰγοπρόβατα ποὺ κατάσχονταν : τὸ κατσίκι ἢ ἀρνὶ γάλακτος 8 soldi· ἑνα ζῶο μέχρι ἐνὸς ἔτους 21 soldi. Τὰ ζῶα ἀπὸ ἐνὸς ἔτους καὶ ἄνω

1. G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 5 - 6, ἄρθρο 2 καὶ «libro degli ordini», φ. 1^ν - 2^Γ.

2. G. P o j a g o, ὁ.π., σελ. 6, ἀπάντηση στὸ ἄρθρο 2 καὶ «libro degli ordini», φ. 2^Γ.

3. Ἄ. Ἀ ν δ ρ ε ὰ δ ο υ, Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως, τόμ. II, σελ. 256.

4. Τὸ soldino ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὰ 4/15 τοῦ βενετικοῦ soldo (V. L a z a r i, Le monete dei possedimenti veneziani di Oltremare e di Terraferma descritte ed illustrate - Venezia 1851, σελ. 102 - 104. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, σελ. 159 - 163, δημοσιεύεται συνοπτικὸς πίνακας τῶν νομισμάτων ποὺ περιγράφονται στὶς προηγούμενες σελίδες καὶ τῶν ἀξιών τους).

στην πραγματική τρέχουσα τιμή, ή οποία δὲν καθορίζεται στο ἔγγραφο¹ ἀλλὰ ὅπωςδήποτε θὰ ὑπερέβαινε τὰ 21 soldi. Τὰ ποσὰ αὐτὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 4 - 5 γαντζετῶν (8 - 10 soldi)², πού ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἔγγραφό μας κατέβαλλαν οἱ προνοητὲς ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ μεγάλα ἀρσενικά ζῶα.

2. Γεωργικὸς κληρὸς

στίχ. 59 - 61 : . . . τὰ πάχτη . . . νὰ στιμάρουν τρεῖς σιτημαδόροι τοῦ πόπολου . . . Τὸ δικαίωμα νὰ γίνεται ἡ ἐκτίμηση τῶν χωραφιών καὶ ἀμπελιῶν ἀπὸ τρεῖς χωρικούς, ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν γεωγραφικῶν τμημάτων τοῦ νησιοῦ, οἱ Κυθήριοι τὸ ἀπέκτησαν στὰ 1562, ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ αἴτησή τους. Δὲν ἴσχυσε ὅμως σὲ ὅτι ἀφορᾷ τοὺς κήπους καὶ τίς βαμβακιές³. Τὴν παραχώρηση ἐπικύρωσε καὶ ὁ Giacomo Foscarini, στὰ 1575⁴. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς, Proveditore General στὴν Candia καὶ Inquisitore di Levante στὰ 1576, εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ γνωστὲς μορφές τοῦ 16ου αἰῶνα στὸ βενετικὸ χῶρο⁵. Ὅσο γιὰ τὸ Nicolò Barbarigo, πληροφορούμαστε ὅτι κατεῖχε θέση συμβούλου στὴ Βενετικὴ Διοίκηση τῶν Χανίων⁶, ὅταν τοῦ ἀνατέθηκε ἡ ἀποστολὴ τοῦ Sindico di Levante γιὰ τὰ νησιά Τήνο καὶ Κύθηρα εἰδικά⁷, σύμφωνα μὲ ἀπόφαση τῆς 27 Ἰουνίου 1560⁸.

3. Οἶνος

στίχ. 79 - 88 : . . . νὰ μιν πέρνουνσι ντέτσιμας ἀπὸ τὰ κρασιὰ ἀπόξο ἀπὸ τὰ χωσπίτια . . . κι θπιοις ἔχι . . . μὲ θελιμά του . . . νὰ τὸ πουλῇ. Ἡ παράγραφος αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν ἔγγειο φορολογία τοῦ οἴνου. Στὰ Κύθηρα ἦταν καθιερωμένη ἐθιμικὰ ἡ καταβολὴ φόρου γιὰ τὴ λιανικὴ κατανάλωση τοῦ οἴνου⁹, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ δεκάτη. Ἦδη ὅμως στὸ 16ο αἰῶνα ὀρισμένοι προνοητὲς ἄρχισαν νὰ καταστρατηγοῦν τὸ παλαιὸ ἔθιμο ἐπιβάλλοντας αὐθαίρε-

1. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 6.

2. V. Lazari, ὁ.π., σελ. 88 - 90, 117 - 121 — Π. Λάμπρου, Τὰ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας Νομίσματα Κερκύρας, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, «Πανδώρα», τόμ. ΣΤ' (1855/56) 80 - 82 Πρβλ. καὶ Ἀ. Ἀνδρεάδου, ὁ.π., τόμ. 1, σελ. 41 καὶ τοὺς πίνακες ἀπὸ τὴ σελ. 325 καὶ μετὰ, ὅπου ἀποκαλεῖται «moneta a due soldi».

3. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 12 - 13, ἄρθρο 17, σελ. 14, ἄρθρο 22.

4. «Libro degli ordini», φ. 27^Γ, ἄρθρο 11. Οἱ διατάξεις τίς ὁποῖες θέσπισε ὁ Foscarini καταλαμβάνουν τὰ φ. 24 - 33 τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ. Στὴν ἐκδοση τοῦ G. Pojago παραλείπονται ἐντελῶς.

5. Στ. Ξανθοῦδιδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Athen 1939, σελ. 123 κ. ἐξ., σελ. 150.

6. ASV, Segretario alle voci, Elezioni Consiglio, reg. 3, φ. 166^ν.

7. Ὁ.π., reg. 35, φ. 33^ν - 34^Γ.

8. Ὁ.π., φ. 30^Γ - ν.

9. Τὴ γνωστὴ ὡς spina (βλ. Ἀ. Ἀνδρεάδου, Περὶ τῆς οικονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, τόμ. 2, σελ. 255 πρβλ. καὶ τόμ. 1, σελ. 189 - 193.

τα τὸν ἰδιαίτερα σκληρὸ αὐτὸ φόρο, τὸν ὁποῖο φυσικὰ εἰσέπρατταν σὲ εἶδος καὶ ὄχι σὲ χρῆμα, ὅπως συνηθιζόταν σὲ ἄλλες περιοχές¹. Στὰ 1562 οἱ Κυθηριοὶ εἶχαν διαμαρτυρηθεῖ στὸ σύνδικο Barbarigo καὶ εἶχαν προτείνει τὴ λύση ποὺ ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἐδῶ· ἀντὶ δηλαδὴ νὰ προσφέρουν ἐξαναγκαστικὰ τὸ περισσίο κρασί τους μὲ τὴ μορφή φορολογίας², νὰ τὸ πουλοῦν, ὅσοι θέλουν, ἀφοῦ πρῶτα ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τρεῖς ἐμπειρους χωρικοὺς ἐκτιμητές³.

Ε. Ο ΠΡΟΝΟΗΤΗΣ VINCENZO PASQUALIGO

Τὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδουμε φαίνεται ὅτι ἀπευθύνεται σὲ ἓνα προνοητὴ συνετό, δραστήριο καὶ ἐμπειρο. Τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὶς ἀρχεαὶκὲς πηγές⁴. "Ἔτσι στοὺς στίχ. 8 - 12 ἐπαινοῦνται, οἱ προσπάθειες τοῦ Pasqualigo νὰ συγκεντρώσει προμήθειες σιταριοῦ καὶ ἄλλων εἰδῶν γιὰ τὸ λαὸ ποὺ λιμοκτονοῦσε, σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο κατέβαλε προσωπικοὺς σωματικούς κόπους καὶ χρήματα *παρπατόντας τὰ βράχι κι τὰ περιγιάλια μὲ περίκωλο*. Ὁ ἴδιος σὲ ἀναφορὰ τοῦ πρὸς τὴ Βενετικὴ Γερουσία στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1604 γράφει ὅτι *nel cavalcar che ho fatto per l'isola non è possibile descriver*. Πράγματι στὸ νησί τῶν Κυθέρων ἦλθε τὸ Γενάρη τοῦ 1604 καὶ πολὺ σύντομα, τὸν ἐπόμενο Φεβρουάριο καὶ Μάρτιο ἤδη, ἐφθασαν ἀπὸ τὴν Κρήτη τρόφιμα, μετὰ ἀπὸ δικὴ του παράκληση. "Ἐπειτα συμφώνησε μὲ τοὺς Κυθήριους νὰ ἐκλέξουν ἀντιπρόσωπό τους, ὁ ὁποῖος στάλθηκε στὴ Βενετία γιὰ νὰ παρακαλέσει νὰ τοὺς σταλεῖ στάρι⁵. "Ἔτσι στὰ 1605 ὑπῆρξε ἐπάρκεια δημοτριάκων στὴν ἀποθήκη τοῦ νησιοῦ χάρι σὲ ποσότητα ποὺ ἐφθασε ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ σὲ ἄλλη, τὴν ὁποία μετέφερε στὸ νησί ἓνα πλοῖο ναυλωμένο ἀπὸ ἰδιῶτες ἐμπόρους⁶. Ὁ Pasqualigo ἐπέβλεπε προσωπικὰ στὸ ξεφόρτωμα τοῦ σταριοῦ, τὸ ὁποῖο ἐφθανε ἀπὸ διάφορες περιοχές, παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἐπιθέσεις τῶν πειρατῶν καθιστοῦσαν ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη τὴ μετάβαση στὶς ἀκτὲς αὐτές. Ἐπίσης στοὺς στίχους 22 - 23 γίνεται λόγος γιὰ *μεγάλαις ἐλεημοσίηταις ἀποῦ ἐγίνωνταν κι γίνωνται καθημερνὸ εἰς τὸ ἀλ παλάτι* . . . Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Pasqualigo

1. "Ο.π., τόμ. 1, σελ. 188 - 189.

2. Ἡ χειρότερη πλευρὰ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο, ἦταν οἱ συνέπειες ἀπὸ τὴν καταγγελία τῶν ἀδήλων κρασιῶν. ('Α. Ἀνδρεάδου, δ.π., σελ. 189).

3. G. P o j a g o, δ.π., σελ. 12 - 13, ἀρθρο 17.

4. Τὶς περισσότερες πληροφορίες προσφέρει ἓνα σύνολο ἀναφορῶν τοῦ πρὸς [τὴ Βενετικὴ Γερουσία ἀπὸ τὴ θέση του ὡς προνοητὴ τοῦ νησιοῦ, οἱ ὁποῖες βρίσκονται στὸ φάκελο τοῦ ASV, Senato, dispacci Rettori, Candia (1603 - 1604), χωρὶς σελιδαρίθμηση.

5. "Ο. π.

6. "Ο.π., ἀναφορὰ τῆς 25 Φεβρουαρίου 1605.

είχε δεχτεί τούς στρατιώτες ως οικόσιτους του, μιὰ πού δὲν ὑπῆρχαν εἰδικὰ καταλύματα¹.

Ὁ Vincenzo Pasqualigo, γιὸς τοῦ Αὐγουστίνου, Βενετὸς πατρίκιος στὴν καταγωγή, γεννήθηκε στὶς 6 Ἰουνίου 1566 καὶ ἀπὸ τὸ 1594 ἦταν νυμφευμένος μὲ τὴ Lucietta Lipomano. Πέθανε στὶς 20 Δεκεμβρίου 1607². Στὴ σύντομη ζωὴ του ὑπηρετήσε σὲ πολλὲς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ διετέλεσε *nobile in armata*³, θέση πού τοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσῃ ἀρκετὰ τὸ θέμα τῶν φρουρίων. Στὰ 1600 βρισκόταν διοικητὴς στὴ νέα ἀκρόπολη τῆς Κερκύρας⁴. Στὰ Κύθηρα διετέλεσε προνοητὴς ἀπὸ τὶς 11 Ἰανουαρίου 1604 μέχρι τὶς 28 Αὐγούστου 1605⁵. Ἐκεῖ χρησιμοποίησε τὴν πείρα ὅλης τῆς προηγούμενης σταδιοδρομίας του γιὰ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ προβλήματα τῶν Κυθηρίων καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ὅπως φαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο, φρόντισε ἰδιαίτερα γιὰ τὴν τόσο ταλαιπωρημένη τάξη τῶν χωρικῶν, τὴν ὁποία βοήθησε ἀποκαθιστώντας τὸ δίκαιο καὶ δανείζοντας χρήματα στοὺς φτωχοὺς.

Ὅλες οἱ παραπάνω ἐνέργειες χαρακτηρίζουν ὅπωςδήποτε ἄνθρωπο ἔμπειρο καὶ μὲ ἀνθρωπιστικὸ χαρακτήρα. Τὰ μέτρα του ὥστος οὐκ ἐντάσσονταν στὴ γενικότερη διπλωματικὴ γραμμὴ τῆς Βενετίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰρήνη τοῦ 1542 καὶ ἀκόμη περισσότερο μετὰ τὴν πικρὴ πείρα τοῦ πολέμου τῆς Κύπρου: αὐστηρὴ οὐδετερότητα στὶς ὑποθέσεις τῶν Δυτικῶν ἡγεμόνων καὶ συνεχὲς προσπάθεια γιὰ τὴ διατήρηση μὲ κάθε τρόπο εἰρηνικῶν μὲ τοὺς Τούρκους σχέσεων⁶. Ἀπὸ τὴ μιὰ τὰ διαδοχικὰ σχέδια τῶν Εὐρωπαίων γιὰ σταυροφορία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα πολλῶν τουρκοκρατούμενων Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν Μανιατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπανειλημμένα προσέβλεπαν πρὸς τὴ Δύση μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βοηθηθοῦν σὲ μιὰ ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση, ἔθεταν σὲ κίνδυνο τὴν ἐμπορικὴ κυριαρχία τῶν Βενετῶν στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Τὰ χρόνια πού συντάχθηκε τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο σημειώθηκαν ἐπαφὲς Μανιατῶν μὲ τὸν Πάπα καὶ συνεννοήσεις μὲ τοὺς Ἰσπανοὺς τοῦ μητροπολίτη Λακεδαιμονίας Χρυσάνθου Λάσκαρη, ὁ ὁποῖος καὶ καθαιρέθηκε γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν στὰ 1604⁷. Στὶς ὑποχρεώ-

1. Ὁ.π., ἀναφορὰ τοῦ διοικητῆ Κρήτης Giacomo Corner πρὸς τὴ Βενετικὴ Γερουσία στὶς 5 Ἰουλίου 1604.

2. M. Barbaro, *Arbori de patritii Veneti*, *Miscellanea codici I.*, (ASV, *Storia Veneta* 22 (già *Miscel. Codd.* 899), Τόμ. VI, σελ. 21.

3. ASV, Senato, *Relazioni Ambasciatori ed altre cariche*, Corfù 1603.

4. Ὁ.π., καὶ M. Barbaro, ὁ.π.,

5. C. Hopf, *Chroniques Greco-Romanes*, Berlin 1873, σελ. 41.

6. Gina Fasoli, *La Storia di Venezia, Lezioni tenute nella Facoltà di Magistero di Bologna durante l'anno accademico 1957-58*, Bologna 1958, σελ. 133.

7. Στ. Ι. Παπαδόπουλου, Ἡ κίνησις τοῦ Δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα

σεις τοῦ Pasqualigo ἦταν ἔτσι νὰ προσεταιριστεῖ τὸ λαὸ τῶν Κυθήρων ἱκανοποιώντας τὰ αἰτήματά του, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ὁποιασδήποτε συνεννόησης καὶ σύμπραξής του μὲ τὴν κοντινὴ Μάνη. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἄμεσων καὶ κρίσιμων προβλημάτων τοῦ νησιοῦ ὁ προνοητὴς αὐτὸς κατέφυγε σὲ θαρραλέες ἐνέργειες ξεπερνώντας, ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη γιὰ ἄμεση λύση, τὸ σκόπελο τῆς γραφειοκρατίας. Ἀργότερα (στὰ 1693) κατηγορήθηκε γι' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Βενετοὺς ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ¹.

γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν (1603 – 1625), Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 56 – 57. Ἡ ἀνησυχία γιὰ τὶς παραπάνω δραστηριότητες ἀπηχεῖται στὶς ἀναφορὲς τοῦ Pasqualigo, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε στενὲς καὶ φιλικὲς ἐπαφὲς μὲ τοὺς Τούρκους διοικητὲς στὰ Βάτικα καὶ στὴ Μονεμβασία καὶ ἀντάλασσε μ' αὐτοὺς πληροφορίες γιὰ τὴ διέλευση τῶν ἐχθρικῶν πλοίων τῆς Δύσης (navi ponentini), ποὺ συχνὰ ἐπιδίδονταν σὲ πειρατικὲς ἐπιχειρήσεις σὲ βάρος τῶν Κυθήρων (βλ. ἀναφορὲς τοῦ τῆς 10, 11 καὶ 15 Σεπτεμβρίου 1604, 21 Ὀκτωβρίου, 16 Νοεμβρίου, 12 καὶ 29 Δεκεμβρίου 1604 καὶ 22 Φεβρουαρίου 1605).

1. G. Pojago, ὁ.π., σελ. 53 – 54.